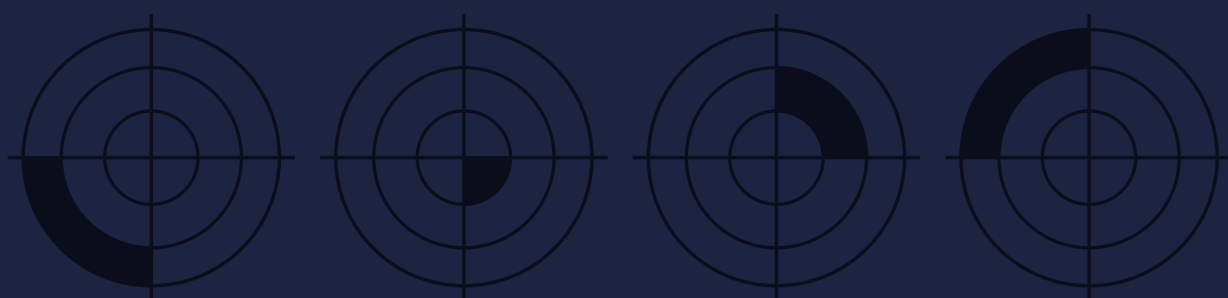
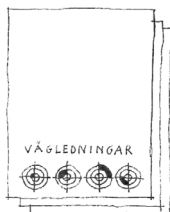
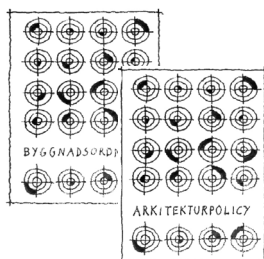

STOCKHOLMS ARKITEKTURPOLICY

Med utgångspunkt i översiktsplanen utgör **Stockholms arkitekturpolicy** tillsammans med Stockholms byggnadsordning och kommande vägledningar en familj av dokument som bidrar med kunskap, strategier och arbetssätt till stöd för stadens gestaltning.

Stockholms översiktsplan, betonar att Stockholm ska växa som en tät, sammanhållen, klimatsmart och tålig stad där bebyggelse och grönsstruktur samspelar och ger förutsättningar för goda livsmiljöer.

Stockholms byggnadsordning, är ett kunskapsunderlag som syftar till att förtydliga helhetsbilden av staden och stärka förståelsen för Stockholms landskap, bebyggelse och olika karaktärer. Kunskap om Stockholm utgör en förutsättning och utgångspunkt för det som ska byggas.

Andra viktiga dokument som kopplar till arkitekturpolicy är:

Vision 2040 – Möjligheternas Stockholm, en samlande politisk vision om framtidens Stockholm med tre målområden: Mångsidig storstad för alla, Hållbart växande och dynamisk samt Smart och innovativ storstad.

Stockholms stads klimatmål, som pekar mot ett fossilfritt och klimatpositivt Stockholm 2040, samt FN:s globala hållbarhetsmål inom **Agenda 2030**.

Gestaltad livsmiljö, den av riksdagen antagna arkitekturpolitiken för landet som helhet. Den har som målformulering att "arkitektur, form och design ska bidra till ett hållbart, jämlikt och mindre segregat samhälle med omsorgsfullt gestaltade livsmiljöer, där alla ges goda förutsättningar att påverka utvecklingen av den gemensamma miljön".

Stockholms Framkomlighetsstrategi.

Stockholms Miljöprogram.

STOCKHOLMS ARKITEKTURPOLICY

Stadsbyggnadskontoret, Stockholms stad

Behandlad av kommunfullmäktige 4 oktober 2021

Omslag: Lotta Külhorn

Tryck: Åtta.45 Tryckeri, 2021, första utgåvan

STOCKHOLMS ARKITEKTURPOLICY

Stockholms
stad

Läsanvisning

Stockholms arkitekturpolicy består av texter kring ämnen som är centrala för en väl gestaltad stad och kompletterar verktyget för stadens gestaltning (se sidan 15) genom att lyfta frågeställningar som är aktuella i projekt som gäller Stockholms utveckling.

Arkitekturpolicyn inleds med en beskrivning av policyns roll och funktion. Efter inledningen följer fyra kapitel: Arkitektur, Identitet, Byggstenar och Hur gör vi.

Arkitektur definierar hur begreppet arkitektur används i policyn och förmedlar varför arkitektur behövs, och beskriver värdet av att formulera en arkitektonisk idé.

Identitet tar stöd i den beskrivning av stadens identitet som finns i Stockholms byggnadsordning. Texterna ger medskick för hur arkitekturen ska bidra till att stärka, bekräfta och utveckla stadens identitet.

Byggstenar beskriver de delar som tillsammans utgör en stad. Kapitlet är ordnat så att texterna följer skalorna i verktyget för stadens gestaltning. Från staden och området, till byggnadens komposition och detaljering.

Hur gör vi förklarar processen från planering till färdig byggnad och förvaltning. Policyn tydliggör roller och ansvar, trycker på behovet av samverkan och ger förhållningssätt att beakta för att uppnå ett gott resultat. Här återfinns också verktyg för stadens gestaltning framtaget i samband med Stockholms byggnadsordning.

FÖRORD	7
Stockholms arkitekturpolicy	8
ARKITEKTUR	12
Arkitektur behövs	13
Arkitektonisk idé	14
IDENTITET	18
Utveckla Stockholms särart	19
Gestalta med en stockholmsk prägel	20
Identifiera värdebärare	21
Använd kraften i tillfällig arkitektur	22
Konst ger perspektiv	23
BYGGSTENAR	26
Staden:	
En tätare stad	28
Ge staden rytm	30
Använd de offentliga rummen	32
Stadens interiöra rum	33
Gaturummets proportioner	34
Området:	
Konsekventa tillägg	36
Överordna, inordna eller underordna	38
Hitta proportionerna	40
Tillskapa nya kvaliteter	42
Närvarande grönska	44
Offentligt och privat	45
Kvarteret – en grammatik	46
Byggnaden:	
Lär av klassisk ordning	48
Taket – en tredimensionell stad	50
Fasaden – stadsrummets väggar	51
Sockeln – husets möte med marken	52
Byggnadens interiöra rum	54
Detaljen:	
Använd detaljer och materialitet nära människan	55
HUR GÖR VI	58
PBL-processen	60
Stadens roll	62
Förhållningssätt	66
Verktyg för stadens gestaltning	70
BILDINDEX	74

FÖRORD

Stockholm befinner sig i en av historiens kraftigaste tillväxtperioder. År 2040 beräknas nära 1,3 miljoner människor bo inom Stockholms stad. Det innebär en ökning om cirka 300 000 invånare på tjugo år. En växande stad är en vital stad och god stadsutveckling syftar till att bygga stad med kvalitet, som håller över tid.

Den stadsutveckling som nu sker skapar goda möjligheter att förbättra och utveckla staden i alla delar, men det ställer också krav på kunskap och noggrannhet i komplexa frågor för att säkra att stadens kvaliteter bibehålls. Den omfattande stadsutvecklingen innebär att staden kommer att påverkas både gällande gestaltningen av landskapet och bebyggelsen.

Arkitekturen är ett kraftfullt redskap som kan bidra till att styra utvecklingen i en hållbar riktning och skapa goda livsmiljöer med god kvalitet. För att säkerställa att stadens attraktionskraft bibehålls som besöksmål, som utbildningsort, som bas för svenskt näringsliv och innovation, för kultur och idrott, behöver staden utvecklas med stor medvetenhet. Stadsbyggnadsnämnden har därför utarbetat strategier för stadens gestaltning. Stockholms arkitekturpolicy är en viktig del i detta arbete och kommer bli ett bärande redskap för den fortsatta utvecklingen av en upplevelserik, trygg och attraktiv stad.

Stockholms arkitekturpolicy berör planering i alla skalor, från den stora skalan, staden och området, liksom utformning av enskilda byggnader och dess detaljer, och skapar därmed förutsättningar för en väl gestaltad helhetsmiljö när staden växer. Policyn är ett syskondokument till Stockholms byggnadsordning. Byggnadsordningen ger en kunskapsgrund om stadens historiska framväxt och karaktärsdrag. Arkitekturpolicyn i sin tur redogör för olika förhållnings-sätt inom arkitektur och samhällsutveckling, samt ger konkreta medskick och metodtips i processerna för ett kvalitativt byggande. Arkitekturpolicyn utgör kunskapsstöd i arbetet med reglering och beslut som i stadsbyggnadsprocessen sker i detaljplaneringen och bygglovsgivningen. Policyn ska bidra till att det i varje projekt ska kunna formuleras en arkitektonisk idé.

Vi önskar också att policyn ska utgöra ett stöd och en grund för ökad samsyn och bättre samverkan. Samtidigt vill vi att den ska inspirera till ett utvecklat samtal och ökad dialog samt ett större engagemang kring hur vi utvecklar framtidens Stockholm.

Många har varit inblandade i arbetet och bidragit med kunskap och stort engagemang. Ett särskilt tack till Helena Wessberg som förtjänstfullt samordnat arbetet med Stockholms arkitekturpolicy.

Joakim Larsson, stadsbyggnadsborgarråd   Anette Scheibe Lorentzi, stadsbyggnadsdirektör

Torleif Falk, stadsarkitekt

Stockholms arkitekturpolicy

Stockholm ska byggas med omsorg och ett engagemang som smittar av sig. Med utgångspunkt i människans behov och stadens identitet verkar arkitekturpolicyn för att utvecklingen av Stockholm ska präglas av hållbarhet och skönhet. För att dagens värden och nya kvaliteter ska kunna samverka med omfattande kvantitetsmål, ställda för att möta det stora behovet av bostäder, behövs kunskap, riktning och relevanta verktyg.

Arkitekturpolicyn hör till en familj av dokument som formulerar strategier för stadens gestaltning. Förutom översiktsplanen och byggnadsordningen ingår andra fördjupningar i form av vägledning och riktlinjer. De anger tillsammans mål för hur staden bör utvecklas och har som funktion att vägleda inför olika beslut och ligga till grund för styrande dokument, som program, detaljplaner och bygglov.

Policyn innehåller fördjupningar kring olika aspekter av arkitektur. Utöver att redogöra för olika förhållningssätt till byggande och stadsutveckling, ger den konkreta medskick och metoder. Den kompletterar byggnadsordningen, som utgör ett kunskapsunderlag där Stockholms karaktär och historiska framväxt beskrivs.

Arkitekturpolicyn ska inspirera, bidra till samsyn och ge ökad kunskap. Den berör planering i stor skala, liksom utformning av enskilda byggnader och detaljer, och skapar därmed förutsättningar för en väl gestaltad helhetsmiljö. Dokumentet är även tänkt att fungera som underlag för samtal och dialog för alla med intresse av samhällsbyggandet.

Policyn vänder sig till stadsbyggnadsprocessens olika aktörer, som kommunens politiker och anställda på de olika förvaltningarna, liksom till fastighetsägare, entreprenörer, arkitekter och andra konsulter. Den riktar sig också till de som bor, besöker eller verkar i staden.

Stockholms samlade byggnadsvolym består till stor del av en sammanhållen och stillsamt utformad byggnadsmassa med hög kvalitet. Bebyggelsen är betydelsefull för stadens karaktär och utgör en viktig del i upplevelsen av Stockholms skönhet. Framträdande landmärken och märkesbyggnader kompletterar stadsbilden och markerar betydande platser eller funktioner. De ger riktning åt stadsrummen och gör det lätt att orientera sig.

TEKSTUR

ARKITEKTUR

Med arkitektur menas formgivning, planering och samordning för att skapa funktionalitet i byggnader och rum. I Stockholms arkitekturpolicy används begreppet arkitektur för att beskriva byggandets alla skalor. Det omfattar större strukturer, som stadsdelar och infrastruktur, liksom gestaltningen av platser, kvarter och byggnader. Även enskilda byggnadselement, inredning och detaljer räknas som arkitektur. Hur arkitekturen förenar estetik, funktion och tekniska lösningar – liksom hur material, proportioner, rumssamband och sammanhang formas till en helhetsupplevelse – är avgörande för hur en stad uppfattas.

Arkitekturen organiserar livet i staden och bidrar till vår förståelse för hur stadsväven fungerar. Den inverkar också på hur vi beter oss. En rad sinnesintryck färgar mötet med stadens rum, byggnader och platser. Ett grönskande blickfång, fria siktlinjer, akustiken i ett rum – eller den fysiska upplevelsen av att beröra ett material – är några exempel på hur arkitektur påverkar oss och bidrar med sinnlighet och upplevelser.

Det byggda gestaltas genom avvägningar. Dagens och framtidens behov, liksom detaljer och helhet, ska balanseras. Hänsyn ska tas till både enskilda och allmänna intressen. Förutom estetik ska aspekter som teknik, klimat, ekonomi och kulturarv vägas in. Praktiska behov, såväl som emotionella, ska omhändertas genom kreativa lösningar för rikare upplevelser och mervärden. Ofta finns det mer än ett svar på behoven och det som byggs kan gestaltas på olika sätt för att uppnå samma mål. God arkitektur kan därför inte översättas till standardlösningar eller en särskild stil. Arkitektur anpassad för sin specifika plats – med beständiga värden och genomtänkta lösningar, som hållbara material, god ljusförläggning och väl avvägda proportioner – ger bebyggelse som är tålig för förändring. Den har kvaliteter som är mer hållbara över tid än tillfälliga estetiska influenser. Inlevelse, engagemang och förståelse för hur det byggda påverkar människor, är avgörande för slutresultatet.

Arkitektur behövs

Arkitektur har betydelse för människors identitet och välbefinnande. Den bidrar till att invånarna känner stolthet över sin livsmiljö. När Stockholm vidareutvecklas byggs staden för både besökare och de som bor här, för livets alla skeden och för vardag såväl som fest.

Genom det byggdas organisation, sammansättning och komposition kan bättre förutsättningar för interaktion skapas. Arkitektur som utformas för att vi ska möta varandra bidrar till förståelse, lärdomar och acceptans. Med människan i fokus kan arkitekturen bidra till en upplevelserik, trygg och demokratisk stad för alla.

Arkitektur som uppmuntrar till aktivitet, samtidigt som den erbjuder rum för vila och närhet till grönska eller vatten, främjar människors hälsa. En balans av rumsliga kvaliteter är därför viktig att säkerställa i alla delar av staden. Naturens närvaro i form av träd, parker, planteringar och andra grönytor bidrar även till klimatanpassning och biologisk mångfald och är en viktig del i Stockholms fortsatta utveckling.

Arkitektur är värdeskapande, både för att ge hög livskvalitet och utifrån ekonomiska hänseenden. Aktiva val och smarta lösningar räcker ofta långt, kvalitet behöver inte vara kostsamt. Kostnader ska inte beaktas enbart vid investeringstillfället utan också utifrån bebyggelsens hela livscykel. Kvalitet i denna bemärkelse påverkar hela samhället och ger såväl upplevelsemässiga som mätbara värden, som ökad popularitet och stärkt ekonomi. Genomtänkt och väl gestaltad arkitektur förbättrar människors livsmiljö.

"...gestaltning av hög kvalitet är en investering i alla hållbarhetens dimensioner"
/ Ur regeringens arkitekturpolicy
Gestaltad livsmiljö.

Långbrodalsskolan i Älvsjö.
Miljöer byggda med omsorg förmedlar att de som vistas där är viktiga och värda att satsas på.

Väl gestaltade miljöer bjuder in till samvaro och möten. Vid Hornsbergs strand har strandkanten gjorts tillgänglig för stadens invånare.

Även bruksfunktioner som ett soprum kan utgöra ett positivt bidrag till stadsrummet om de utformas med omsorg. Kärrtorp.

Tre projekt där den arkitektoniska idén varit tydlig genom hela processen och är läsbar i det slutgiltiga resultatet.

Övre: Skansen.

Mitten: Hammarby Sjöstad.

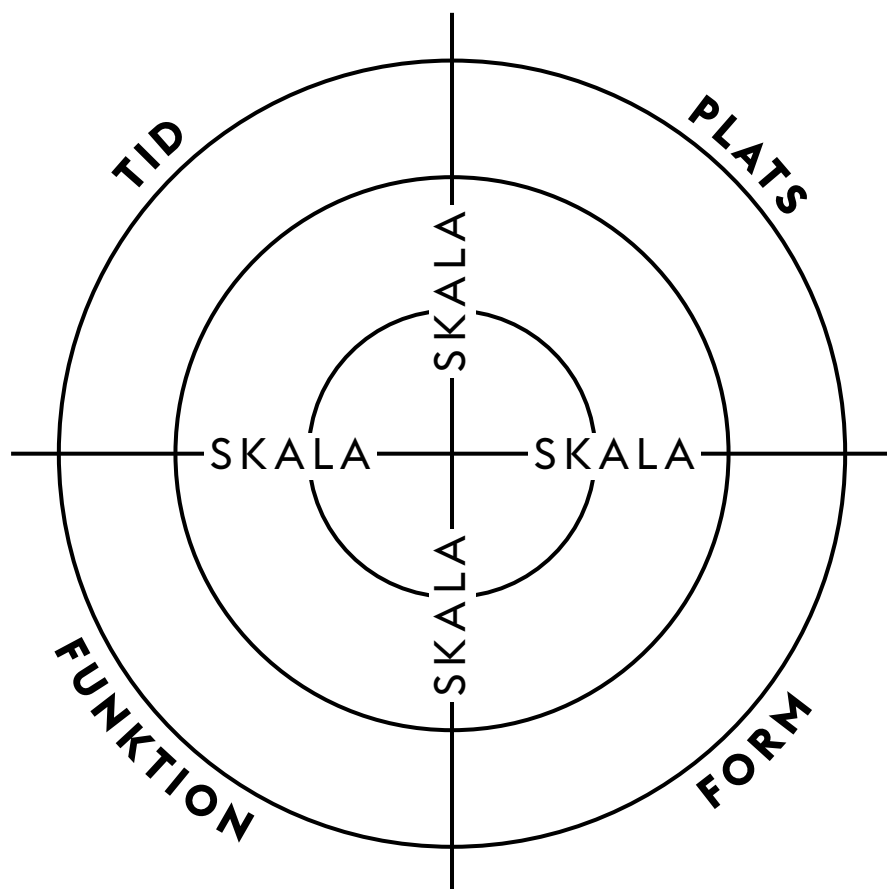
Nedre: Aspudden.

Arkitektonisk idé

En formulerad arkitektonisk idé är en viktig grund för det som så småningom ska byggas. Arkitektoniska idéer ska definiera byggprojektens innehåll och vision i ett samlat och kommunikativt format. Syftet är att förklara, förankra och säkerställa kvaliteter och lösningar att ta med sig genom projektets olika faser. Det är viktigt att utgå från en realistisk bild av platsens och projektets förutsättningar. Förutom att funktionen och platsen i sig är grundläggande, bör ett tidsperspektiv som blickar både bakåt och framåt beaktas. När projektet börjar ta form ska de arkitektoniska idéerna understödjas.

Att formulera idéer är en kreativ process som leder till nya infallsvinklar och lösningar. När det finns samsyn kring en plats eller funktion blir slutresultatet bättre. De arkitektoniska idéerna bör kontinuerligt stämmas av och följa med från tidig skiss till färdig byggnad. Värdet av att alla inblandade har kunskap om ursprungstankarna är särskilt stort i de långa planerings- och byggprocesser som är vanliga idag. Med en tydlig och gemensamt formulerad riktning minskar risken att grundläggande värden förloras på vägen. Att följa upp resultatet i förvaltningsskedet är avgörande och genom erfarenhetsåterföring ökar kvaliteten i det byggda. En väl grundad arkitektonisk idé tål att utvecklas och uppdateras när förutsättningar ändras.

Som stöd för att formulera den arkitektoniska idén finns ett särskilt verktyg för stadens gestaltning som behandlar fem teman. Begreppen tid, plats, funktion och form ska beaktas med utgångspunkt från olika skalor. Upplevelsen av staden varierar och skiftar med betraktelseavståndet. På långt håll uppfattas byggnadsmassan vara sammanvävd med topografi och natur. Lite närmare är skalan en annan när det byggda formar ett stadsrum eller en gata. Precis inpå bidrar omsorgsfullt utformade material och detaljer till en rumslig och sinnlig upplevelse. En god arkitektonisk idé ska prägla helheten och tillföra kvalitet i alla skalor.

Verktyg för stadens gestaltning bidrar till att formulera en arkitektonisk idé som ska stödja projektet genom alla faser.

THE
NEW
D

IDENTITET

Identitet kan beskrivas som upplevelsen av att i grunden vara sig lik, trots förändringar. Stadens identitet utgörs av ett brett spektrum av företeelser och påverkas av många faktorer, allt från livsstil till stadsstruktur. Upplevd identitet uppstår utifrån de möjligheter och utmaningar vi möter. Den präglas till stor del av erfarenheter, minnen och gemensam historia. Det som är identitetsskapande finns i stadens alla skalor.

I en större stad som Stockholm finns många olika identitetsbärare kopplade till enskilda objekt, områden eller platser. De bildar tillsammans viktiga delar av en helhet. På global nivå finns en bild av Stockholm som Sveriges huvudstad med den karaktär som förmedlas av besökare och media. Nationellt präglas identiteten även av att centrala funktioner som regering och riksdag finns här, samt att staden utgör ett nav för näringsliv och ekonomi. För invånarna påverkas upplevelsen mer av det lokala sammanhanget kring boende, arbete, fritid och skola. Utifrån människors behov – och stadens värden – ska arkitekturen bidra till att stärka, bekräfta och utveckla Stockholms identitet.

Utveckla Stockholms särart

Stockholms fysiska identitet är starkt präglad av skärgårdslandskapet. Vattnet, öarna och den kuperade topografin – liksom grönskan och den sammanhållna bebyggelsen – ger staden karaktär och dramatik med en påtaglig upplevelse av naturens närvaro. Höjdryggar och öppna vattenrum bildar karaktäristiska siluetter och långa obrutna strandlinjer. Utblickar och fri sikt, som ger möjlighet att betrakta staden på håll, särskiljer Stockholm från andra städer med flackare topografi.

Naturlandskapet som identitetsbärare har både villkorat framväxten och format staden. Dessa grundläggande kvaliteter ska förvaltas men också utvecklas när Stockholm växer vidare.

I Stockholms byggnadsordning finns fördjupande texter om stadens historiska framväxt och stadslandskap.

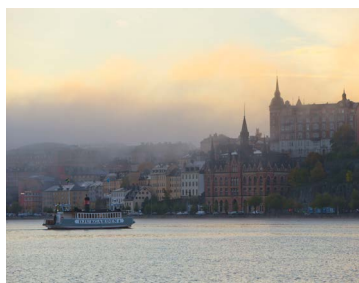
Närheten och tillgängligheten till naturen är karaktärgivande för Stockholm och en stor kvalitet för boende och besökare.

Övre: Årstabergsparken.

Nedre: Hornsbergs strand.

Vänster: Samspel mellan gammalt och nytt med en sammanhållen gestaltsidé borgar för strukturer som är hållbara över tid. Hammarby Sjöstad.

I Stockholms byggnadsordning finns fördjupande texter om stadens ton och stadsbyggnadskaraktär.

Stockholm präglas av en sammanhållen färgskala som är anpassad till stadens ljus och årstidsväxlingar.

Vänster: Grönglaserad fasad vid Hamngatan i City som samspelar med omgivningen.

Höger: Nytt hus i Enskededalen som samverkar med befintlig bebyggelse.

Gestalta med en stockholmsk prägel

I Sverige och Stockholm finns historiskt en tradition av att hämta inspiration från internationella arkitekturstilar och översätta dem till bebyggelse utifrån en lokal tolkning. Det har givit arkitekturen i Stockholm originalitet och egen identitet. Särdragen bidrar till människors känsla av identifikation och tillhörighet, och förstärker stadens attraktionskraft.

I en tid av globalisering med snabba kommunikationsflöden – då referenser och intryck från hela världen inspirerar och påverkar – riskerar den lokala översättningen och förankringen att gå förlorad. Det kan resultera i arkitektur med svag koppling till staden, där ett alltför generellt formspråk i förlängningen försvagar identiteten och urholkar de egenskaper som särskiljer Stockholm från andra städer.

Utgå från Stockholms karaktäristiska klimat med varierat ljus och en färgskala som skiftar över årstiderna, reflektera över det som är lokalt och specifikt för staden. Intryck ifrån omvärlden ska gestaltas genom kreativa tolkningar med stöd i kunskap om Stockholms förutsättningar.

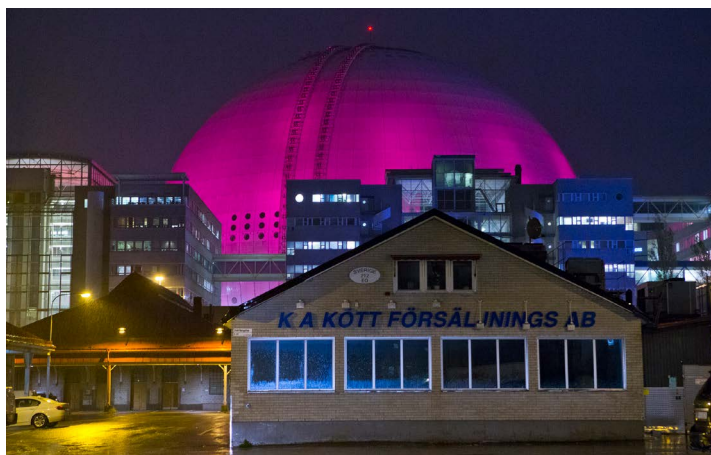
Identifiera värdebärare

Värdebärare är ett begrepp som används för att beskriva platser, objekt eller karaktärsdrag som har särskild betydelse. Förutom att värdebärarna stärker stadens identitet, främjar de gemenskap och ger människor en känsla av att höra hemma. Stockholms värdebärare har ofta koppling till historien. Därför är kunskap om platser och byggnaders tidigare användning eller utformning särskilt viktig för att bevara och stärka värden inför framtiden.

I Stockholm är stadens enhetliga arkitektur, grönskan och vattenrummen – eller tunnelbanan som binder samman stadsdelar – exempel på värdebärare i större skala. Hela stadsdelar, som Gamla stan eller Skarpnäck, kan också vara värdebärare. Byggnader eller specifika miljöer som slottet, Globen och Årsta torg är andra exempel. Även vardagsnära funktioner med stor betydelse för människor – som en park, temalekplats eller pulka-backe – förknippas med tillhörighet och värde.

När Stockholm fortsätter att utvecklas är det viktigt att nya tillskott utvecklas – eller förankras i – befintliga värden. I stadens olika kulturmiljöer finns till exempel stora värden att samspela med och ta stöd i. På andra platser kan det finnas andra egenskaper som bör bevaras, som ett soligt vindskyddat hörn eller en särskild funktion.

Identifiera och beakta stadens värdebärare, i form av fysiska och associativa företeelser, för att berättelsen om staden ska bli mångfacetterad och kontinuerlig.

Stockholms tunnelbanenät präglar staden och dess identitet.

Lejonhannar i innerstaden och honor utanför tullarna – lejonen är skulpturer, lekobjekt, infartsskydd och symboler för Stockholm.

Vänster: Globen är en välbekant byggnad i stadens siluett vars ljussättning berättar om pågående aktiviteter.

Stadens satsning på sommargångator och sommartorg ger möjlighet att möblera och använda de offentliga rummen på ett nytt sätt under en begränsad period.

Modulbyggda tillfälliga bostäder för nyanlända med en repetitiv arkitektur som möjliggör olika gestaltning beroende på platsens förutsättningar. Tantolunden.

Höger: Den tillfälliga saluhallen på Östermalmstorg bidrog till ökat flöde och en ändrad användning av platsen.

Använd kraften i tillfällig arkitektur

Nya och oprövade idéer kan prövas genom tillfällig arkitektur. Den gör staden livfull och upplevelserik genom snabba förändringar. Tillfällig arkitektur kan vara säsonganpassad eller vara tänkt att brukas en längre tid. Det kan vara funktioner som sommargångator, caféer och odling, eller åtgärder för att locka människor till diskussion och möten. Ytterligare en möjlighet är att genom tillfällig arkitektur sätta en plats på kartan och ge den en starkare identitet. Det är särskilt användbart i tidiga skeden i de utvecklingsområden som tar lång tid att bygga.

Eftersom den tillfälliga arkitekturen utgår ifrån ett begränsat tidsperspektiv, med avgränsade krav, öppnas möjligheter för att pröva experimentella lösningar i både form och funktion. Resultatet kan nå hög arkitektonisk nivå, ha konstnärliga inslag eller vara lekfullt provande.

Tillfällig arkitektur kräver engagemang, mod och god samverkan eftersom det är många aktörer inom stadens organisation som har rådighet över olika frågor som bygglov, upplåtelse och tillstånd. Väl genomförd kan den bidra inom många områden, som idrott, lek och kultur.

Ta hjälp av tillfällig arkitektur för att skapa en mer dynamisk stad där de offentliga platserna bjuder in till deltagande och ger nya perspektiv.

Konst ger perspektiv

Konsten kan berätta om viktiga händelser och om stadens historia. Konsten har förmåga att visa oss det invanda med nya ögon. Tillsammans med arkitekturen och stadsrummen väcker den tankar, stimulerar sinnen och ger olika perspektiv. Den kan både beröra och uppröra. Konst kan vara verkningsfull i sig själv, men när den uppförs för att samverka med det byggda blir helheten rikare och mer intressant.

Konstverk har stor betydelse för att platser, byggnader och rum ska levandegöras. Verken kan vara figurativa, ha en intim skala – eller i sitt uttryck bära spår av handen – och därmed ge betraktaren en upplevelse av mänsklig närvaro. Konst i det offentliga rummet är tillgänglig för alla och berikar vår vardag.

Samverkan med konstnärer bör ske i tidiga skeden av planering och byggande för att få fler infallsvinklar och mervärden som bidrar till stadens identitet.

Använd konst som ett kraftfullt medel för att bidra till vitalitet och nya perspektiv i staden, och för att skapa förutsättningar för platsidentitet och identifikation.

Enprocentregeln anger att en procent av byggkostnaden vid ny-, om- och tillbyggnad i stadens egen regi ska avsättas för konstnärligt gestaltungsarbete.

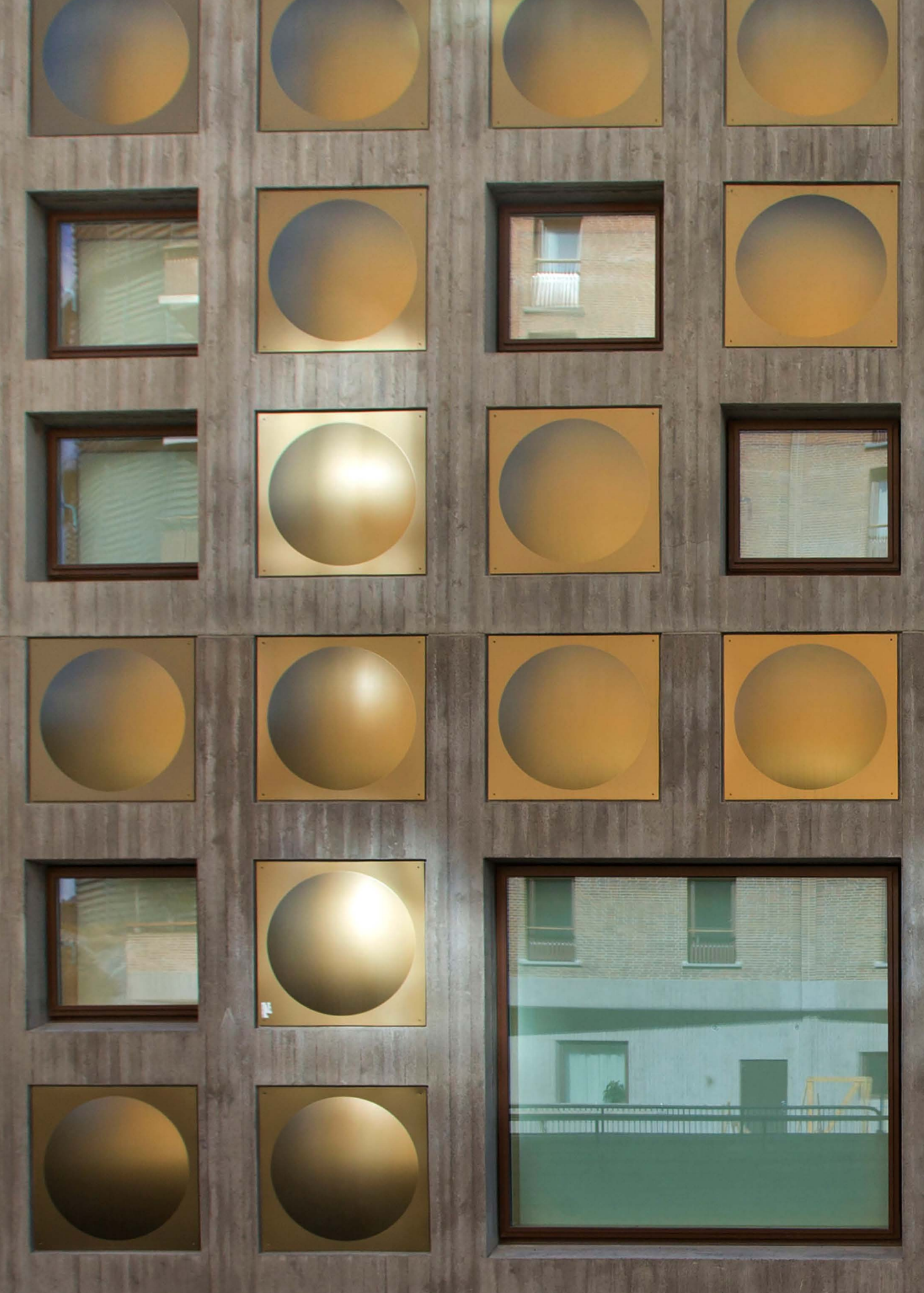

Skulpturala figurer kan bidra till mänsklig närvaro och inbjuder till interaktion. Bronsskulptur i Hammarbyhöjden, Rainer Fetting 2007.

Modern Maskaron vid Kulturhusets entré visar Sergels torg på ett nytt sätt. Christian Partos 2010. Foto: Mats Liliequist.

Vänster: Vårbergs jättar. En lek med skala som bidrar med mänsklig närvaro och inbjuder till interaktion. Konstnär: Xavier Veilhan. Foto: Naina Helén Jåma. 2020.

BYGGSTELNAR

BYGGSTENAR

Stockholm skiftar och upplevs olika beroende på skala och betraktelseavstånd. Staden binds samman av storskaliga strukturer, som vägnät och tekniska system, vilka ger en övergripande karaktär. På områdesnivå består stadsväven av olika planmönster, där kvarter, offentliga byggnader, parker och torg ingår. Enskilda byggnader består av olika volymer och byggnadselement – som tak och sockelvåning – eller detaljer som vindfång eller balkonger. Allt detta utgör sammantaget stadens byggstenar.

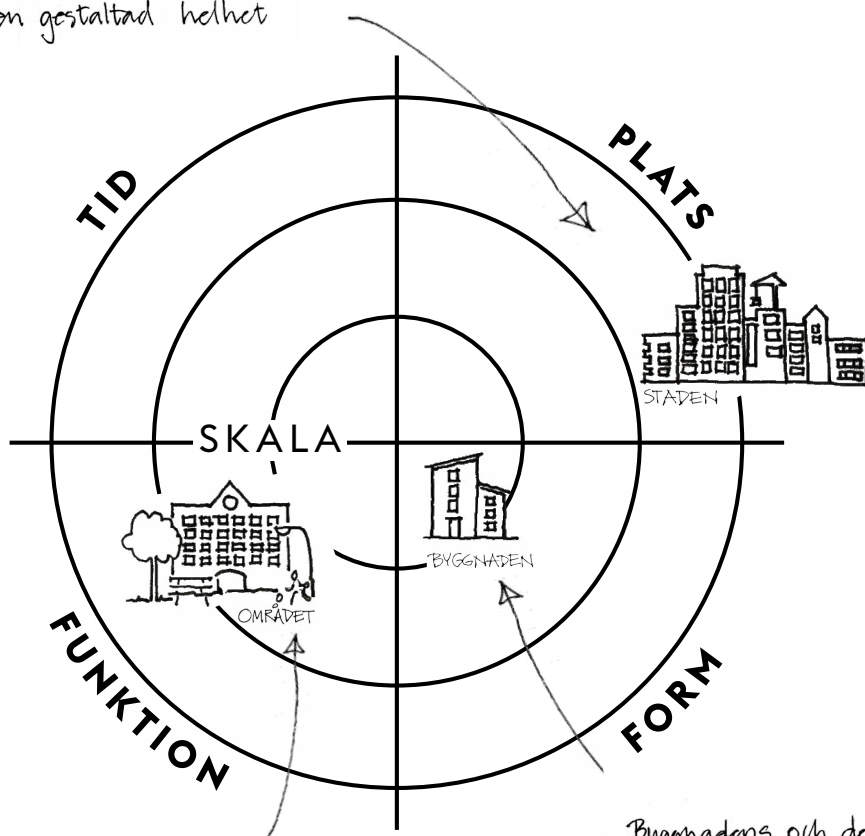
Byggstenarna kan komponeras på olika sätt, utifrån skiftande behov, tankesätt och ideal. Resultatet blir en stad med många lager som spänner över skilda arkitekturstilar. Miljöerna är ibland homogena och enhetliga och på andra ställen mer varierade. Stadens varierande topografi och landskap bildar tillsammans med byggstenarna en helhet som formar Stockholms karaktär.

Stadens byggstenar kan uppfattas och beskrivas i olika skalor. Vad som kan ses och upplevas växlar med perspektiv och avstånd till det byggda.

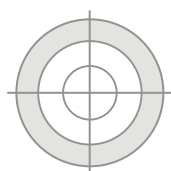
Stadens skala spelar roll
för en gestaltad helhet

Verktyget för stadens gestaltning lyfter fram hur stadens
byggstenar fungerar och upplevs i de olika skalorna:
Staden – Området – Byggnaden – Detaljen.

Områdets skala handlar
om det lokala,
organisation och kvaliteter
i stadsrummet

Byggnadens och detaljens
skala är det som finns
närmast människan

STADEN

Jämförelse mellan olika stadsdelar

Stadsdel	E-tal (ca)
Gamla Enskede	0,15–0,25
Hammarby Sjöstad	1,7
Södra Station	1,2–2,1
Skarpnäck	1,2–2,1
Vasastaden	2,0–2,4
Norra Djurgårdsstaden	2,0–2,9
Hornsberg	3,2
Liljeholmskajen	4,6
Hagastaden	5,2–7,3

Stockholm är byggt med olika täthet. Ett sätt att beskriva det är genom att använda exploateringstal (e-tal). E-talen i tabellen anger nettoexploateringsstalet för respektive område.

En tätare stad

Stockholm har genom århundradena utvecklats till den stad vi ser idag. Strukturerna är tydligt avläsbara och visar hur nya bebyggelse-skikt lagts till när staden vuxit från innerstadens malmar ut mot kommunens gränser. Staden genomgår nu ytterligare en period av stark expansion, kanske en av historiens mest intensiva. Skillnaden mot tidigare epoker är att det alltmer sällan byggs på större områden av orörd mark.

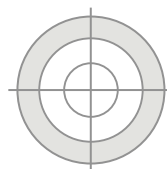
En särskild utmaning när Stockholm växer är behovet av fungerande samband mellan stadsdelar. När ny bebyggelse ska koppla samman befintliga områden – med olika karaktär och skala – ställs höga krav på att det som läggs till ska överbrygga skillnader och bidra till fungerande och väl gestaltade helhetsmiljöer.

Att förtäta ger många möjligheter men medför samtidigt behov av att göra avvägningar mellan olika intressen. I samband med förändringar ges en unik möjlighet att lägga till nya funktioner och vitalisera stadsmiljön. Befintlig infrastruktur kan ofta nyttjas och utvecklingen ger förutsättningar att påverka sådant som inte fungerar idag till det bättre. Både tekniska och ekologiska system ska förbättras, och miljöer stärkas ur ett socialt och upplevelsemässigt perspektiv.

När den ökade tätheten tar form och organiseras har arkitekturen stor betydelse för hur slutresultatet upplevs. Samma byggnadsmassa kan fördelas och gestaltas på många sätt. Ett välgrundat förhållningssätt till val av planstruktur, typologi och skala krävs. Utforska hur nya tillskott förhåller sig till befintliga strukturer och värden.

E-tal beräknas genom att dividera den sammanlagda bruttoarea (BTA), inom till exempel en fastighet, med markytans areal. Ett exploaterings-tal på 1,0 betyder att det finns lika mycket bruttoarea som kvadratmeter mark inom en definierad yta.

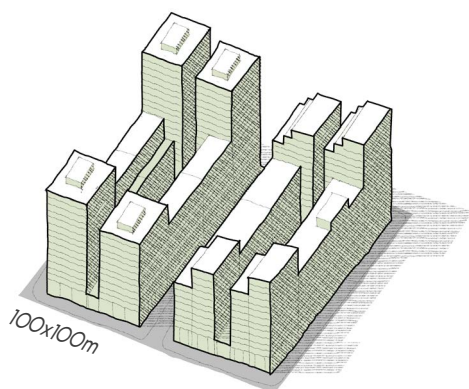

När områden förtätas eller nya områden skapas behöver valet av struktur vara genomtänkt. Samma antal kvadratmeter kan ges olika form och byggnaders volymer kan organiseras på flera sätt. Val av form påverkar tillgången till ljus, grönska och friytor.

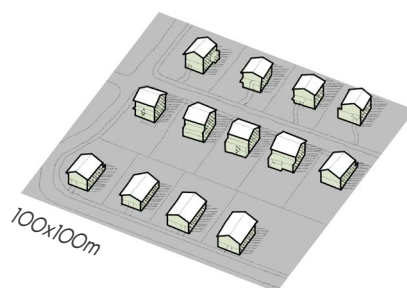
I Stockholm finns områden med både hög och låg täthet med olika stadsbyggnadskvaliteter.

Här två exempel:

Hög täthet: Hagastaden, 11–17 våningar, motsvarar ca 60 000 kvadratmeter byggnad på markyta om 100x100 m

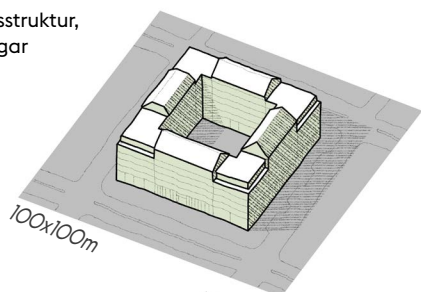
Låg täthet: Enskede, 2 våningar, motsvarar ca 2 000 kvadratmeter i byggnader på markyta om 100x100 m

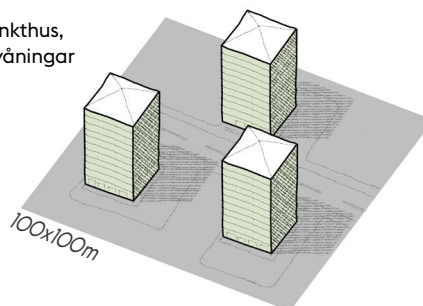
Samma antal kvadratmeter kan formas olika.

Här illustreras fyra exempel på hur 10 000 kvadratmeter byggnad kan fördelas olika på samma markyta:

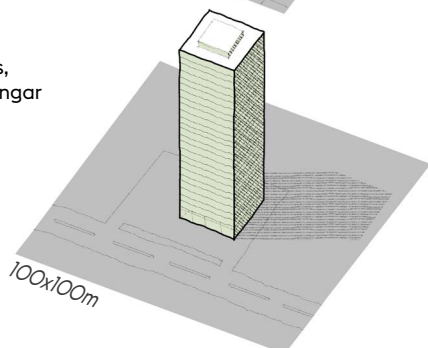
Kvarterstruktur,
6 våningar

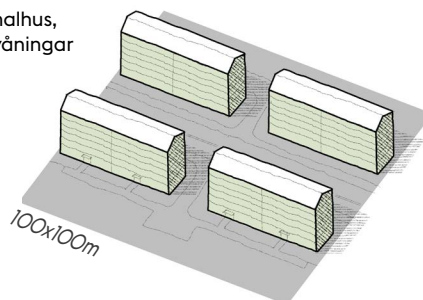
Punkthus,
11 våningar

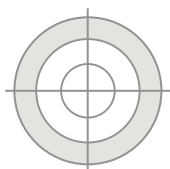

Höghus,
25 våningar

Smalhus,
6 våningar

STADEN

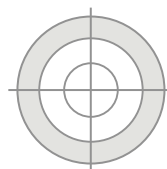
Ge staden rytm

Stadens rytm bildas av sekvenser där stadsrum, byggnader eller naturgivna förutsättningar ger en indelning. Precis som musik kan ha olika tempo präglas staden av variation och dynamik. Rytmen ges av tät bebyggelse eller gles, eller av förhållandet mellan byggnadsmassan och grönskan eller vattnet. Därutöver inverkar placeringen av viktiga funktioner, målpunkter och kommunikationsnoder.

Stadens rum formas mellan byggnaderna, och utgörs av gator, torg, parker och naturområden. När stadsrummen kopplas samman skapas en varierad karaktär som rymmer stora och små platser, liksom lugna eller täta och mer livfulla miljöer. Mångfald är en kvalitet samtidigt som stadsbilden måste vara i balans för att inte bli rörig. Möjligheten att välja väg – och själv söka sig fram mellan stadens olika rum – ger en mängd skiftande sinnesintryck och gör staden till en lockande och attraktiv plats där många människor vill uppehålla sig.

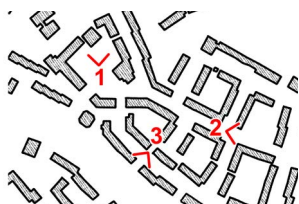
För att bibehålla och stärka attraktiviteten behövs förståelse för stadens rytm och dynamik. Stadens mest intensiva delar gagnas av alternativ med lugna och stillsamma inslag. En livligt befolkad huvudgata behöver till exempel lugnare sidostråk. I ensidiga områden med låg intensitet kan nya noder, livfulla stråk och centrumpunkter bidra till bättre rytm och attraktivitet.

Gör medvetna tillägg som utgår ifrån och förstärker stadens rytm. Med sammanhängande och välkomponerade rumssekvenser blir stadsmiljön mer mångsidig, balanserad och upplevelserik.

När stadsrummen kopplas samman uppstår en variation av karaktärer och blandning av intensiva miljöer och lugnare platser. En variationsrikedom bland stadens rum bidrar till en attraktiv stad. Det är viktigt både i närmiljön och i staden som helhet.

Två exempelserier från olika stadstypologier med varierande stadsrum där rummen kompletterar varandra och bidrar till olika intensitet inom samma område:

Blackeberg

1. Centrum

2. Centralt stråk

3. Gångstråk

Hötorget

1. Torg

2. Centralt stråk

3. Sidogata

Längs Hornstulls Strand erbjuder slänten med integrerade träbänkar en flexibel användning för vila, samvaro eller picknick.

På nittio meters höjd har Värberg fått en ny stadspark med utsiktsplatser för bland annat fågelskådning, lekplatser och nya entréer.

Använd de offentliga rummen

En av Stockholms viktigaste tillgångar är de offentliga rummen, i form av torg, gator och parker. Där interagerar vi med varandra och möten uppstår mellan människor från olika delar av staden. När staden växer delar fler invånare och besökare på de offentliga rummen. Det ökar möjligheten att mötas men bidrar samtidigt till behovet av fler platser för pauser och vila. Offentliga rum är en viktig tillgång som ska vara åtkomlig för alla. Därför är det viktigt att gemensamma ytor utformas omsorgsfullt och finns tillgängliga i alla delar av staden.

Förutom tillgång på ljus och grönska, är behagliga ljudmiljöer och ett gynnsamt mikroklimat avgörande för trivselen. Oavsett om de utformas för att vara ett besöksmål, som en strandpromenad eller ett torg, eller om de svarar mot ett lokalt behov av gemensam yta, är de offentliga rummen oundgängliga inslag i staden.

Fler människor i staden innebär förutom ökad täthet mer slitage på de offentliga rummen. Miljöerna behöver därför utformas tåligt och med hög kvalitet för att vara hållbara länge. Innovativa lösningar ska ge förutsättningar för nya sätt att använda de gemensamma platserna och de ska kunna tas i bruk vid olika tider på dygnet, veckan, eller året. För att skapa mer plats för det gemensamma kan överblivna eller odefinierade ytor – som överflödiga parkeringsplatser eller gator som är alltför breda – omvandlas till upplevelserika och vackra rum för fler.

Stadens utemiljöer behöver lösa en mängd skilda behov och förväntningar från såväl stadens egna förvaltningar som privata aktörer. Praktiska funktioner och budskap av olika slag kan skapa ett osammanhängande och rörigt intryck. Offentlig möblering och planteringar ska samsas med skyltar och reklampelare, liksom cykelparkeringar, laddstolpar och påkörningsskydd.

Sträva efter att funktionella, trygga och inbjudande offentliga rum finns på nära avstånd till bostäder, arbetsplatser och skolor. Samordna utformningen och gör aktiva val kring det som ska ingå i stadsmiljön så att helheten blir harmonisk och vacker.

I trafikkontorets dokument Strategi för offentliga rum och Grönare Stockholm finns strategier med planeringsprinciper för stadens offentliga rum.

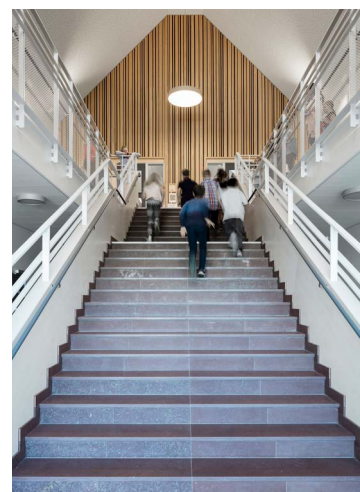
Stadens interiöra rum

Till stadens gemensamma ytor hör även många interiöra rum. De utgör skyddade och uppvärmda miljöer i vår nordliga stad där mörker och kyla präglar delar av året. På så sätt skapas plats för möten mellan människor året om. Främst känner vi dem som vardagsmiljöer i form av simhallar, bibliotek och religiösa rum, likväl som barnens skola eller stationen där resenärer sammanstrålar från olika håll.

Det är rum som ofta har en annan skala och större dimensioner än det egna hemmet. För att åstadkomma intressanta rumsupplevelser kan olika golvnivåer och varierande rumshöjd användas, liksom stråk och kopplingar för visuella samband eller flöden. Dagsljus kan släppas in genom vanliga fönster eller indirekt genom ljusgårdar och högt sittande fönster. Det ger möjlighet till släpljus, stämningsljus och andra ljuseffekter. Miljöerna kan uppfattas som intima, lediga eller högtidliga. De kan bjuda in till samvaro, göra stort intryck på människor, och komma att prägla ett första minne av att möta arkitektur.

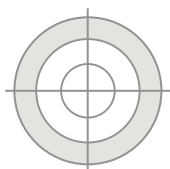
Offentliga interiörer som är omsorgsfullt utformade signalerar att stadens invånare är viktiga. Här finns stor potential, oavsett om de gemensamma rummen har skapats för utbildning, religion eller resande, liksom om de ger plats för kultur eller handel.

Berika människors vardag med hjälp av arkitekturens inneboende möjligheter för att skapa generösa och inkluderande interiöra miljöer som bjuder på rika rumsliga upplevelser.

Skolmiljö med variation där material, ton och form bildar ett tema som kommer igen i olika rum. Långbrodalsskolan.
Foto: Anders Fredriksén.

Kulturhusets verksamhet TioTretton där endast barn är välkomna. Rummet är utformat specifikt för sin målgrupp och fångar upp formelement från staden utanför.

STADEN

Gaturummets proportioner

För att staden ska fungera och uppfattas som en samverkande helhet krävs kontinuitet i de stadsrum som kopplar ihop olika delar med varandra. Gator och promenadstråk styr inte bara hur vi rör oss till fots eller på annat sätt, de bidrar också till vår förståelse och känsla för hur staden hänger samman.

Gaturummets proportioner och mått har historiskt reglerats utifrån både arkitektoniska ställningstaganden och nödvändiga funktioner. Behoven har dock varierat över tid. Den gata som en gång byggdes för hästrafik, har med tiden kommit att ändras för att ge plats åt bilar och bussar. Idag kan samma gatusträckning behöva genomgå ytterligare förändringar för att möta morgondagens behov.

Vilka transportmetoder framtiden kommer att erbjuda vet vi inte. Däremot finns kunskap om de proportioner som ger trivsamma och funktionella gaturum. Gatans bredd liksom byggnadernas höjd och placering inverkar markant på hur gatumiljön upplevs. Även om funktionskrav gör att gatan ges samma breddmått längs hela sin sträckning, finns andra möjligheter att skapa variation i gaturummet. Byggnadernas höjd kan varieras och indrag från gatan kan ge plats åt vistelseytor med planteringar och utemöbler, eller andra funktioner som cykelparkering.

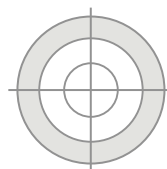
Att mellanrummen mellan husen är väl avvägda i förhållande till bebyggelsen är en förutsättning för att staden ska vara attraktiv och fungera. Utforma nya gator så att de blir väl gestaltade med goda proportioner så att staden blir vacker, robust och tålig för förändringar över tid.

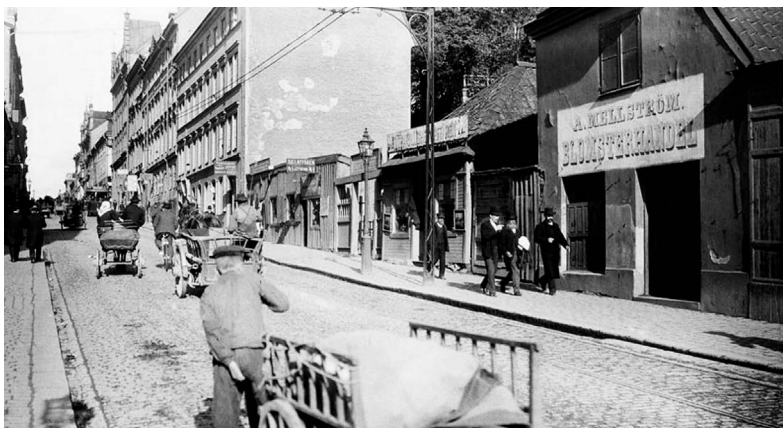
I Stockholms byggnadsordning, avsnittet Stockholms gator och vägar, finns exempel på gatumått från olika tidsepoker.

I trafikkontorets dokument Gata Stockholm finns funktionsmått för olika typer av gator.

Gatorna i staden har historiskt gett plats för olika funktioner. Samma rum har rymt olika tiders behov genom en prioritering av hur rummen mellan husen har använts.

Götgatan ca 1910.

Transporter med kärror är vanliga på Stockholms gator.

Foto: Kasper Salin, Stockholmskällan.

Götgatan ca 1975.

Bilarna dominerar gatans användning.

Foto: Tore Lidmark, Stockholmskällan.

Götgatan 2020.

Människor rör sig till fots eller på cykel i gaturummet.

I Stockholms byggnadsordning finns fördjupande beskrivningar av Stockholms olika stadsbyggnadskaraktärer med vägledningar om de kvaliteter som ska värnas.

Vänster: Den nya bebyggelsen i fonden lyfter 60-tals fasaden till vänster och skapar ett läsbart sammanhang och helhet i en tidigare splittrad miljö. Gröndal.

Höger: Ny grupp av bebyggelse som med volym och detaljhantering kompletterar helheten och samtidigt skapar ett nytt bebyggelselager. Vällingby.

Konsekventa tillägg

Stockholm utgörs av en mosaik av olika stadsdelar som tillsammans bildar en helhet där bebyggelse och natur samverkar. Stadsdelarna har vanligen byggts i etapper och givits en enhetlig karaktär utifrån sin tids förutsättningar och planeringsideal. Att bygga i eller i anslutning till existerande stadsmiljöer kräver kunskap och förståelse för den befintliga planstrukturen och dess hierarkier, liksom för relationen mellan det byggda och landskapet. Kännedom om de förebilder och värderingar som format stadsrummen och hur platsen utvecklats över tid är också avgörande.

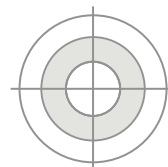
Nya grupper av bebyggelse som läggs till i befintliga områden ska utgöra sammanhållna tillägg. Det kan göras genom att ta upp existerande gestaltningsmotiv som planmönster, volym, färgskala, eller material. En annan väg är att välja en avvikande utformning. Det ställer krav på ett enhetligt och för den nya bebyggelsen gemensamt och konsekvent uttryck. Enstaka tillägg som avviker kraftigt riskerar att påverka sammanhållna miljöer negativt. Utan att äldre förlagor kopieras, bör sådana tillskott inordnas sig och samspela med den befintliga miljöns arkitektur, samtidigt som de svarar mot dagens behov.

Utforma ny bebyggelse i grupper av konsekventa tillägg som inspireras av och flätas samman med den existerande miljön och ger en fortsatt sammanhållen karaktär.

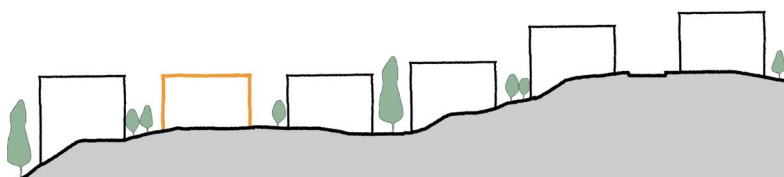

OMRÅDET

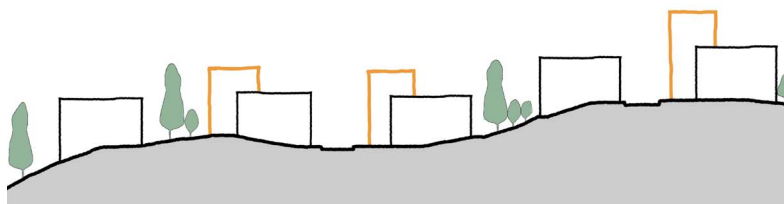

Analys av det redan byggda ger förutsättningar för att genom kompletteringar skapa en ny helhet. Nytt och befintligt behöver samverka och stärka varandra.

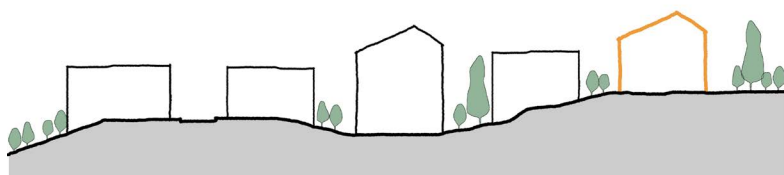
Exempel på förhållningssätt:

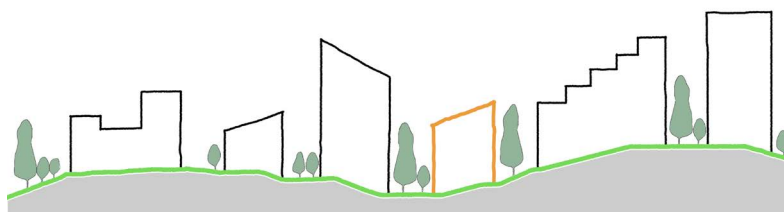
Komplettera helheten i en befintlig bebyggelsestruktur till en sammanhållen karaktär genom tillägg med liknande skala och form.

Skapa ett nytt lager vid förtätning av en bebyggelsestruktur i en sammanhållen karaktär genom tillägg med eget förhållningssätt.

Ge sammanhang för läsbarhet. Ta fasta på det som avviker och stärk det genom att lägga till byggnader som ihop med det udda bildar nytt sammanhang.

Läk samman en splittrad struktur genom nya tillskott. Det som knyter samman kan vara byggnader, markbeläggning eller andra karaktärsgivande element som håller ihop rummet.

Arkitekturskolan på KTH har inordnat sig, hittat sin form och plats utan att underordna sig.

Ny bebyggelse i Aspudden som inordnar sig i den befintliga planstrukturen men med ett självständigt uttryck.

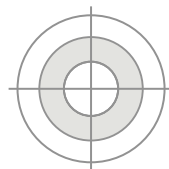
Överordna, inordna eller underordna

Arkitektur har många uttryck. Den kan bryta ny mark genom innovativa tekniska och konstnärliga värden och därigenom locka människor från hela världen att besöka en plats. Den samhällsnyttiga arkitekturen som byggs för vardagens behov – som är väl placerad, lågmäld och håller hög kvalitet – är dock minst lika betydelsefull för en stad.

I en tid då Stockholm expanderar kraftigt ska den byggda massan ses som en sammanhållen helhet där de flesta nya byggnader inte behöver vara markant framträdande. Varje enskilt tillägg ska fylla sin funktion och samtidigt fungera som en del i ett sammanhang. Därför är det viktigt att identifiera vilken roll en ny byggnad ska spela. På samma sätt som de olika stämmorna i ett musikstycke är delar i ett partitur, som ska harmoniera i sin helhet, bör merparten av det som byggs vara finstämt och hålla hög kvalitet. Byggnader i viktiga lägen – eller med särskilda funktioner – kan betraktas som solister och tillåtas bli accenter. De bidrar till en mer upplevelserik och varierad komposition och ger fokuspunkter att orientera sig efter.

Relationen mellan det byggda och dess sammanhang uppfattas på olika sätt beroende på skalan. Det som på avstånd tycks smälta in i omgivningen genom väl avvägd gestaltning och volymhantering kan på nära håll visa sig bryta mot omgivningen med ett olikartat uttryck i detaljer eller materialval. I andra fall kan det som ter sig udda på håll, vara väl sammanfogat med och anpassat till omgivningen i den nära miljön.

Ta ställning till om ny bebyggelse ska underordnas, inordnas eller överordnas sitt sammanhang. Gör aktiva val, som baseras på kunskap om den hierarki som präglar stadsbilden idag, för att den byggda miljön som helhet ska bli balanserad och läsbar.

Takpåbyggnad i känsligt läge i centrala Stockholm med ett egensinnigt formspråk som lånar dekorativa inslag ifrån sin omgivning.

OMRÅDET

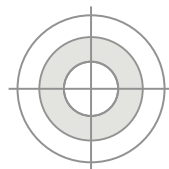

Vid kvarteret Tobaksmonopolet på Södermalm kompletterar den nya byggnaden den befintliga bebyggelsen, med väl studerade proportioner utförd med modern teknik och betongelement.

Hitta proportionerna

Dagens industriella byggande och regelverk ger andra förutsättningar än de som gavs av äldre tiders traditionella byggteknik och begränsade system av lagar och regler. Kunskapen inom olika hantverksmetoder och förutsättningarna att utföra arbetskrävande moment är också förändrade. Nya premisser, standarder och krav, liksom modern teknik, ändrar våningshöjder, taklutningar och byggnadsdjup. Därför får det som byggs idag vanligen andra mått än den äldre bebyggelse som till stor del präglar Stockholm. I försök att efterlikna äldre förlagor är det med nutidens förutsättningar svårt att uppnå samma arkitektoniska resultat som möjliggjordes tidigare. Förutom att nya byggnader särskiljer sig genom att proportionerna är annorlunda, avviker ofta materialens och detaljernas utförande. Det hindrar inte att ett arkitektoniskt uttryck kan ta stöd i kunskap om äldre förlagor, men bejaka förutsättningarna i nutida teknik och måttsättning för att ge ny bebyggelse ett självständigt uttryck, med väl avvägda proportioner.

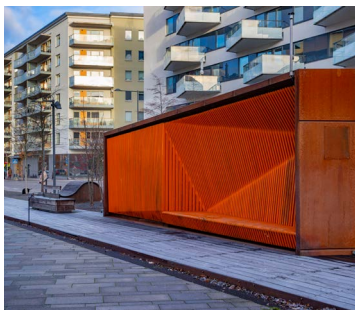
För att det som byggs ska stämma in i en miljö krävs ett mångsidigt perspektiv och förståelse för de proportioner som präglar helhetsintrycket på platsen. Häri ingår den övergripande stadsplanestrukturens måttsättning och hur bebyggelsen är placerad i relation till gaturummet eller den omgivande naturen. Även om arkitektens uttryck och proportioner förändras över tid är det viktigt att även i nya tillägg sträva efter en medveten komposition och balans.

Den nya byggnadens uttryck i detalj och materialval samspelar och svarar upp mot den omgivande bebyggelsens kvaliteter och detaljeringsnivå.

OMRÅDET

En teknikbyggnad som bidrar med flera kvaliteter till det offentliga rummet genom sin skulpturala utformning och integrerade sittplatser i fasaden. Norra Djurgårdsstaden.

Till skapa nya kvaliteter

Att bygga om eller uppföra ny bebyggelse ger möjlighet att utveckla nuvarande kvaliteter och till skapa nya. Utgångspunkten bör alltid vara den befintliga platsens egenskaper och värden, liksom en frågeställning kring vad som saknas eller vad som kan adderas. Analysera kontexten med omsorg om de människor som använder platsen idag, lika väl som utifrån föreställningen om kommande bruk.

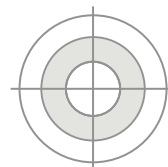
Det som ska bevaras kan utgöras av stadsrum eller bebyggelse som omvandlas eller återbrukas. Nog så viktigt kan vara att beakta andra aspekter, som en passage, ett grönskande blickfång eller ett visuellt samband. Åtgärder för förbättring kan syfta till att göra platser tryggare genom att fler vistas där. Det kan till exempel ske genom att tillföra nya verksamheter eller fler entréer. Andra grepp kan vara att lägga till växtlighet där det råder brist på grönska eller ett ökat antal funktioner i ett ensidigt område för att göra stadsmiljön tryggare, trivsammare och mer upplevelserik.

Skapa nya kvaliteter och utveckla befintliga värden genom kreativa tillägg för att skapa en mer fantasifull, trygg och rik stadsmiljö som kan användas på nya sätt.

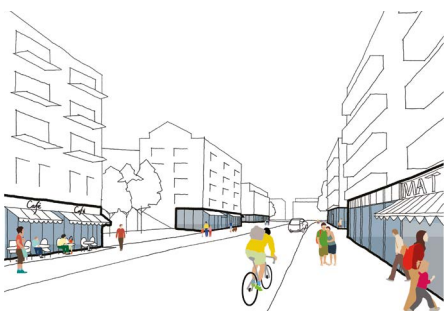
Höger: Skatepark under Rålambshovsbron tillskapar nya kvaliteter och aktivitet på det som tidigare var en otrygg plats.

Nya projekt ska alltid tillföra kvaliteter och utformas med utgångspunkt från de värden som redan finns i stadsmiljön.

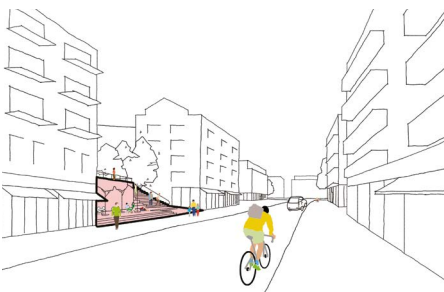
Några exempel på kvaliteter som kan tillskapas:

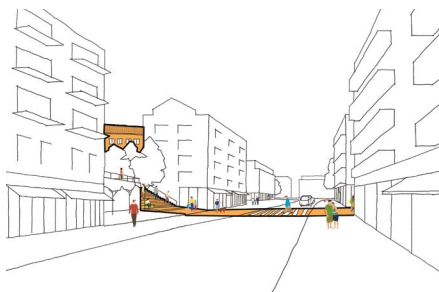
Aktiva bottenvåningar levandegör gaturummet och bidrar till trygghet och variation i staden.

Grönska bidrar till välmående och har ekologiska, temperaturreglerande och bullerdämpande funktioner.

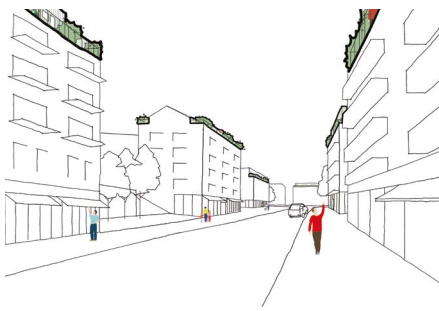
Platsbildningar ger rytm i gaturummet, utrymme för paus och utgör lokala målpunkter.

Korsande stråk ger valmöjlighet, väcker nyfikenhet och bidrar till nya rörelsemönster.

Balkonger bidrar till ett levande stadsrum med en visuell kontakt mellan byggnadens insida och gatan utanför.

Takterrasser och gröna tak aktiverar ytor högre upp i bebyggelsen och tillför kvalitet till stadsrummet.

Frodig grönska på del av en befintlig fasad i City, utgör ett visuellt blickfång och bidrar med levande inslag i en hårdgjord miljö. Drottninggatan.

Ett nedsänkt planterat stråk tar hand om dagvatten och bidrar till biologisk mångfald och sociala värden. Norra Djurgårdsstaden.

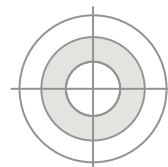
Ekosystemtjänster kan beskrivas som alla produkter och tjänster som naturens ekosystem ger människan och som bidrar till vår välfärd och livskvalitet.

Närvarande grönska

Det gröna i staden utgör en levande del av arkitekturen. Träd, planteringar och grönytor fungerar som strukturerande element i annars hårdgjorda miljöer. Grönskan ger möjlighet att följa årstidsväxlingar och erbjuder blickfång att vila ögonen på. Den stimulerar till lek och ökar människors välbefinnande. Vår hälsa påverkas både direkt och indirekt genom att vistelse i gröna miljöer sänker stressnivån. Dessutom stärks minnet och vi uppmuntras till fysisk aktivitet. Inslag av växtlighet ger sinnesupplevelser, där naturens skönhet och föränderlighet kan väcka förundran och ge perspektiv på tillvaron.

Därutöver bidrar grönskan till att stärka stadens ekosystem, främja klimatanpassning och utöka den biologiska mångfalden. Växter renar luft och vatten och naturen ger oss möjlighet till rekreation. Träd i stadsmiljö sänker temperaturen lokalt vid värmeböljor genom att skapa skugga. Likaså kan planteringar på mark eller tak på olika sätt reglera vattenflödet vid nederbörd och underlätta fördröjning av dagvatten. Med rätt utformning bidrar de gröna inslagen såväl estetiskt som biologiskt och rekreativt. Att stadsrummen och det byggda på så sätt blir multifunktionella är nödvändigt för att samhällsbyggandet ska kunna möta de klimatutmaningar vi står inför.

Möjligheten att lägga till växtlighet ska alltid provas, både i ny bebyggelse och vid förändringar. Närhet till större grönytor – liksom till mindre planteringar och enskilda träd – ska säkerställas och arkitekturen bidra till kontakt med och utblickar mot grönska. Ta tillvara uppvuxna träd och buskar för att spara resurser och bättre integrera ny bebyggelse i den befintliga miljön.

Offentligt och privat

Stadens olika rum och platser har varierande grad av offentlig eller privat karaktär. Det offentliga består av gator, torg, parker och obearbetad natur och utgör rum och platser som uppfattas vara gemensamma. De fyller en allmän funktion genom att alla har rätt att vistas där och utgör de rum där människor möts i vardagen.

Privata stadsrum utgörs av enskilt ägda fastigheter som villaträdgårdar eller innergårdar. Det är platser dit inte alla har tillträde men som ändå kan ha positiv inverkan på stadsbilden. I många fall bidrar de till att staden upplevs som öppen och befolkad, med inslag av grönska och omhändertagna utemiljöer. Det blir särskilt påtagligt i områden som är mindre folktäta, som radhus- eller villaområden. Även i en tät stadsstruktur fyller de privata ytorna sin funktion genom att erbjuda blickfång. Det kan till exempel vara i form av grönskande gårdsmiljöer eller en takterrass med växtlighet.

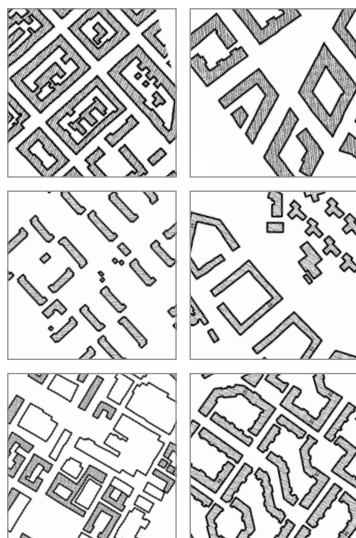
Alla delar av staden gynnas av en blandning av privata och offentliga rum. God tillgång till offentliga ytor med olika karaktär är väsentligt för att människor ska kunna mötas på lika villkor och ha möjlighet till utomhusaktiviteter. Därför ska det offentliga rummet gestaltas så att det upplevs som tillgängligt och erbjuder generösa förutsättningar för såväl interaktion som aktivitet och återhämtning. Fastighetsbildning ska ske på ett sådant sätt att det tydliggör ansvars- och funktionsindelning för både vistelse och förvaltning. Tydliga avgränsningar bidrar till att förmedla hur rummen ska användas.

I en tätare stad blir det offentliga rummet i högre grad människors vardagsrum. Utforma stadens rum så att de blir inspirerande, upplevelserika och kan fungera dygnet runt och året om. Skapa förutsättningar för att känna tillhörighet och trygghet i såväl privata som publika rum.

I trafikkontorets dokument Strategi för offentliga rum och Grönare Stockholm finns strategier med planeringsprinciper för stadens offentliga rum.

Kvarterens olika strukturer sätter ramar för möjlig utbyggnad och kompletteringsbebyggelse.

Kvarteret – en grammatik

Kvarterets klassiska utformning med rötter i europeiska ideal har historiskt sett varit vanligt i centrala Stockholm. Strukturen ger en tydlig indelning mellan det privata och offentliga där sammanhållna kvarter med privata innergårdar är tydligt avgränsade från gator, torg och parker.

Den tidigaste kvartersbebyggelsen i Stockholm fungerade annorlunda än den gör idag. Gårdarna var av mer offentlig karaktär och ingick i stadsväven med olika utåtriktade verksamheter. Kvarteren var sammansatta av ett myller av byggnader och mindre fastigheter. Vartefter som staden har moderniserats har de småskaliga inslagen blivit färre. I samband med att innergårdarna blivit privata gårdsrum har karaktären också blivit mer sluten.

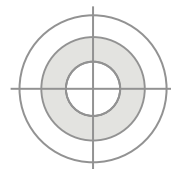
Nya stadsplanestrukturer har tillkommit efterhand. Utanför tullarna har topografin och förändrade ideal – där ljus, rymd och närhet till natur eftersträvades – styrt planmönstren i hög grad. Lamell- och punkthus passades in med hänsyn till natur, terräng och väderstreck. Skillnaden mellan privat och offentligt luckrades upp.

Med den delvis storskaliga bebyggelse som byggdes inom ramen för miljonprogrammet infogades längre och högre lameller i rätvinkliga planmönster med öppna gårdsmiljöer. Syftet var att spara naturen, men den rationellt producerade bebyggelsen var också ett svar på det stora behovet av fler bostäder.

Dagens stadsplanering har nya förutsättningar. Nya kvarter skiljer sig på flera sätt från stenstadens. De består av en eller ett fåtal fastigheter som byggs under en kortare tidsperiod. För att skapa kvaliteter som är besläktade med innerstadens livfulla dynamik tillämpas olika rytm och variation i fasaduttrycket. Att anlägga enstaka kvarter i ytterstaden är särskilt utmanande, eftersom de lätt uppfattas som aparta och tagna ur sitt sammanhang. Därför provas ofta hel- eller halvöppna strukturer, som är enklare att binda samman med ytterstadens bebyggelse. På några platser där det byggs nya områden, som på Årstafältet och i Norra Djurgårdsstaden, är ytan tillräckligt stor för att flera kvarter ska kunna bilda en stadsdel med ett mönster som liknar innerstadens.

Vid val av plan- och kvartersstruktur ska hänsyn tas till platsens förutsättningar, liksom till hur byggnader och gårdsmiljöer samverkar med sin omgivning och svarar mot olika behov i närmiljön.

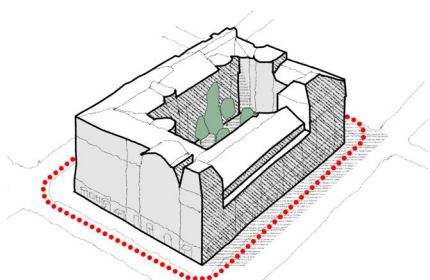
I Stockholms byggnadsordning beskrivs stadens stadsbyggnadskarakterer och de planmönster som tillkommit under olika tidsepoker.

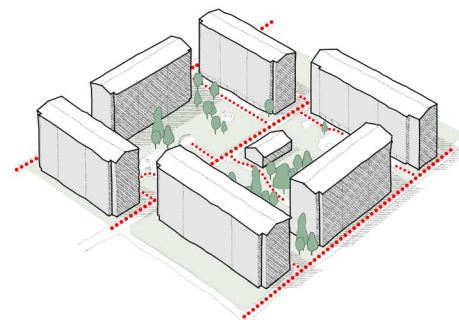
Kvarteret är en vanlig stadstypologi som getts olika form efter sin tids förutsättningar och ideal. Kvarterets form påverkar hur det samverkar med omgivande bebyggelse och topografi. Människors rörelsemönster styrs av kvarterens uppbyggnad och grad av öppenhet.

Exempel på kvarter med varierande grad av öppenhet och olika rörelsemönster:

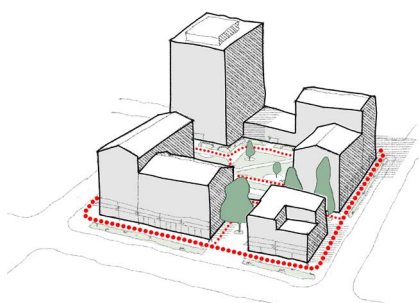
Kvarter bestående av flera byggnader.

Slutet kvarter utan inblickar på gård där allmänhetens rörelser enbart sker utanför kvarteret. Huvudentréer vetter mot gatan.

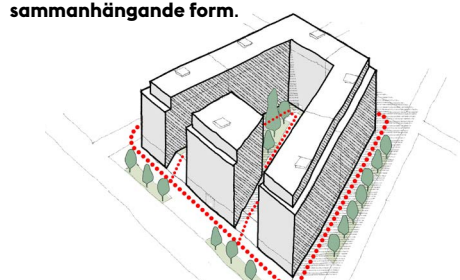

Öppen kvarterstruktur där lameller bildar gårdsrum med tillträde för boende och allmänhet. Huvudentréer nås via gångstråken.

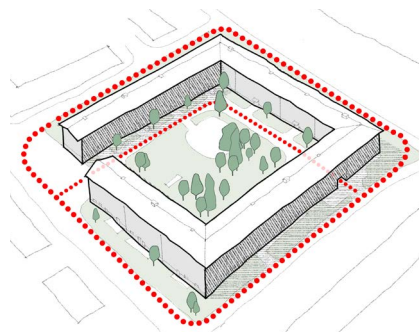

Halvslutet kvarter med inblickar på gården. Allmänhetens rörelser sker främst utanför kvarteret men med möjlighet att nå målpunkt inom kvarteret. Huvudentréer vetter mot gatan.

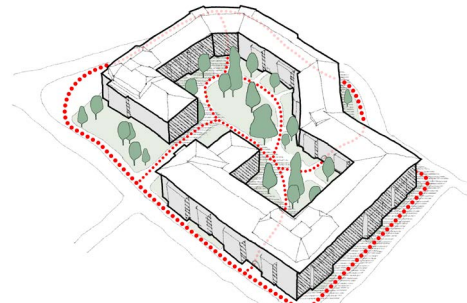
Kvarter bestående av en byggnad som bildar sammanhängande form.

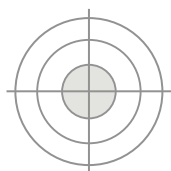
Halvslutet kvarter med inblickar på gården där allmänhetens rörelser främst sker utanför kvarteret. Huvudentréer vetter mot gatan.

Genomsläppligt kvarter med inblickar på gården där allmänhetens rörelser främst sker utanför kvarteret men även över gården. Huvudentréer vetter ofta mot gården.

Genomsläppligt kvarter med inblickar på gården där allmänhetens rörelser främst sker utanför kvarteret men även över gården. Huvudentréer vetter mot gården och nås via gångstråk.

Två byggnader i samma kvarter från olika epoker med tydlig indelning i sockelvåning, fasad och en bearbetad avslutning mot himlen.

Övre: Grev Turegatan 10, färdigställt 1905.

Nedre: Grev Turegatan 8, färdigställt 2014.

Lär av klassisk ordning

Många byggnader i Stockholm är uppbyggda efter klassisk princip, med en tredelad ordning där tak, fasad och sockel är tydligt urskiljbara. De tre byggnadselementen har vanligen olika utförande och skiftande ytskikt. Det har berott på estetiska preferenser – men även på tekniska och praktiska förutsättningar – som behov av vattenavrinning från taket för att skydda fasaden eller en rustik och tålig sockelvåning som hanterar slitage och markfukt.

En uppdelad fasad som är komponerad i olika skalor, med djupverkan eller övergångar mellan olika material, gör bebyggelsen intressant och mindre storskalig. Vanligen har arkitekturen närmast ögat rikast detaljering och finast material, medan det som avtecknar sig på avstånd, som den översta våningen eller taket, har ett enklare utförande.

Proportionerna mellan tak, fasad och sockel har delvis varierat och speglar olika stilideal. Gestaltungsuttrycket bygger i huvudsak på en klassisk ordning, som har sitt ursprung i antiken, med distinkta och urskiljbara bärande och burna byggnadselement. Ordningen har präglat märkesbyggnader, liksom enklare och mer vardaglig bebyggelse. Med väl avvägda proportioner och en igenkännlig indelning är det arkitektur som har varit estetiskt hållbar över tid.

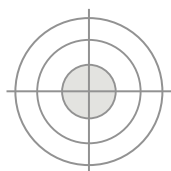
Senare tidars arkitektoniska stilar har påverkat den klassiska ordningen. Sökandet efter abstraktion och förenkling har gett upphov till nya och friare kompositioner där indelning saknas. Exempel på ett abstraktare formspråk är att en byggnad har samma tak- och fasadmaterial, saknar markerad takfot eller möter marken utan en sockel i avvikande material.

Oavsett valt uttryck, finns något att lära av den klassiska ordningen. Låt den utgöra en källa till kunskap och ge stöd för arkitektoniska ställningstaganden, som till exempel hur en byggnad ska avslutas mot himlen, hur fasaden ska berika gatubilden eller hur sockelvåningen ska möta människan i ögonhöjd.

Ny fasad som bildar fond till Sergels torg. Skiftande material i flera lager skapar djupverkan, ger relief och bidrar till fasadens indelning och rytm. Här används återbrukad fasadsten.

BYGGNADEN

I den täta staden ger takterrasser möjlighet till vistelse, grönska och rekreation. Med rätt utformning kan flera behov tillgodoses samtidigt. Slakthusområdet.

Solpaneler i mönster på vinklat tak som en integrerad del av byggnadernas utformning. Norra Djurgårdsstaden.

Tak med växthus möjliggör för odling, samvaro och i detta fall forskning inom bioteknik. Studentbostäder vid KTH.

Taket – en tredimensionell stad

Stockholms taklandskap är en av stadens viktiga karaktärsbärare. Topografin och fria siktlinjer gör att stadens tak är synliga från många platser. Taklandskapet varierar mellan olika stadsdelar men är ofta enhetligt och konsekvent utformat inom områden med likartad stadsbyggnadskaraktär. Med enhetlig höjd över mark, och sammanhållen form och färgton, bildar taken en spegling av markens topografi. Det ger den för Stockholm så karaktäristiska siluetten. Såväl estetik och stilideal, som tekniska och praktiska förutsättningar, har historiskt påverkat valen av ytskikt och taklutning. Taket är en betydande del av byggnaden som alltid ska beaktas när ny bebyggelse tillkommer. Takets lutning och om det finns en indragen våning inverkar markant på stadsbilden. Likaså påverkas intrycket av aspekter som material, detaljer och kulör, liksom om takytan är blank eller matt.

Påbyggnader på tak ändrar inte bara bebyggelsens höjd, siluett och uttryck, utan påverkar även gaturummets proportioner och antalet soltimmar i marknivå. Utforma tillägg med hänsyn till områdets karaktär och det sammantagna helhetsintrycket av taklandskapet.

De plana eller låglutande taken i staden utgör i många fall en outnyttjad resurs. Grönska och rekreationsytor ger höga vistelsevärden och klimatsmarta lösningar kan integreras i gestaltningen. För att möta klimatutmaningarna och öka den biologiska mångfalden kan taket hantera fördröjning av dagvatten vid skyfall, och ge plats för solceller och ekosystemtjänster, som bi- och växtodlingar. Med rätt utformning tillgodoses många olika behov samtidigt. Det är nödvändigt i dagens byggande eftersom ökad täthet medför högre krav på effektivt markutnyttjande.

Säkerställ att nya tak kan användas för funktioner som är till nytta för både människor och klimat.

Fasaden – stadsrummets väggar

Byggnadernas fasader spelar en betydande roll i stadsbildens komposition och påverkar påtagligt karaktären. Upplevelsen av gator, platser och torg präglas till stor del av bebyggelsens variation, rytm och färgton. Fasaden ger ofta uttryck för en byggnads funktion eller roll i staden, där det avläsbara bidrar till trygghet och igenkänning. En intressant och attraktiv fasad har positiv inverkan på människor genom att bidra till en varierad stadsbild. För ett balanserat och harmoniskt fasaduttryck krävs ofta ett samlat tema. Temat ska relatera till kringliggande fasader men ge utrymme för variation.

Fasaden är den tydligaste gränsen mellan det privata och offentliga. Den skyddar det invändiga livet i byggnaden. Utformningen kan bidra till att privatlivet fredas, samtidigt som generösa fönster- och dörröppningar skapar kontakt och signalerar mänsklig närvaro i stadsrummen. Dagsljusbehov står ibland mot krav på energibesparingar. Fasader ska därför gestaltas genom noggranna avvägningar och med omsorg om både de människor som brukar byggnaden och de som vistas i det offentliga rummet.

Balkonger är uppskattade inslag i en bostad. De utgör även ett positivt tillskott i stadsbilden genom att skapa kontakt med och ge liv åt gårds- eller gatumiljön. Storlek och placering, liksom material och detaljer, påverkar stadsbilden markant. Både i nyproduktion, och vid tillägg till befintlig bebyggelse är relationen till den omgivande stadsmiljön viktig och balkonger ska gestaltas som en väl avvägd del av helhetskompositionen.

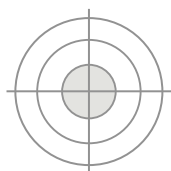
Hur fasaden upplevs som helhet avgörs av många faktorer. Olika delar som sockel, fönster och trapphus kan gestaltas och sättas samman med stor variation. Volym, kulör och material ger ett första intryck. Uttrycket påverkas även av fasadindelning, fönsterrytm och det värdefulla ljusspel som uppnås genom djupverkan. Fasadmaterialens typ, grovlek och glans, vilket förband teglet murats i, liksom utformningen av andra detaljer är också av betydelse. Intrycket blir som exempel ett helt annat om horisontella fönsterband i liv skulle ersättas med djupt liggande vertikala öppningar.

Gestalta stadens fasader med betraktelseavstånd i åtanke. Det ska finnas element som upplevs på håll – liksom andra som avtecknar sig i gaturummet – och sådana som är avläsbara nära inpå byggnaden.

Samma byggnad från två olika sidor. En stram och sluten fasad vänds mot Essingeleden som an knyter till den tuffare motorledsmiljön. Mot gården i söder är karaktären öppen och inbjuder till vistelse och kontakt. Gröndal.

Sockeln – husets möte med marken

Sockelvåningen är den byggnadsdel som möter marken. Det vi ser i ögonhöjd blir väsentligt eftersom det kommer nära och till stor del präglar intrycket av det byggda. Byggnadens anpassning till topografin och anslutning till gata, torg eller natur påverkas i hög grad av sockeln utformning. Ett genomarbetat möte med marken gör att bebyggelsen samverkar med och upplevs naturlig på platsen. Sockelvåningen påverkar även en byggnads upplevda proportioner. Ofta är det önskvärt med högre våningshöjd i sockeln eftersom det ger byggnaden resning, samtidigt som utrymme skapas för olika funktioner som kan förändras över tid.

I nybyggda bostadshus behöver markplanet ofta rymma lägenheter för att uppnå ekonomisk bärkraft. Det krävs omtanke och anpassningar för att marknära bostäder ska bli attraktiva. Utformning av fönster och lägenhetsgolvet nivå i förhållande till den utvändiga marken – liksom hur omgivningen ser ut och om det finns förgårdsmark – påverkar hur trivsamt det är att bo i markplanet, och hur bekvämt det upplevs att passera förbi utanför.

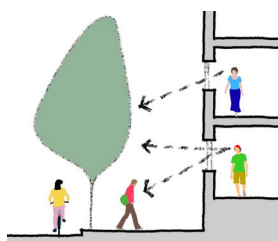
Sockelvåningen ger möjlighet att berika stadens liv i markplan oavsett projektets funktion eller ekonomiska förutsättningar. Den signalerar att människor är välkomna att närma sig, kan vistas vid eller gå in i byggnaden. På många platser eftersträvas verksamhetslokaler för att berika gatulivet och skapa trygga stråk. Upplevelserika miljöer för människor att vistas i kan med en genomtänkt utformning uppnås på flera olika sätt. Konstnärlig utsmyckning, gröna väggar och sittbänkar bidrar till trivsel, medan indragen bebyggelse och förgårdsmark erbjuder grönska och välbehövlig plats för aktivitet. Innovativa lösningar, som separata entréer till marklägenheter eller bostäder som kombineras med lokaler, är andra sätt att berika sockelvåningen.

Förutom trygghet och andra sociala aspekter ska estetiska hänseenden vägas in. Väl gestaltade och omsorgsfullt utformade sockelvåningar svarar mot flera olika behov. Tydliga entréer med bearbetade detaljer ger tryggare miljöer och en vackrare gatubild. Ta tillvara sockeln rika möjligheter att göra stadsmiljön levande och intressant.

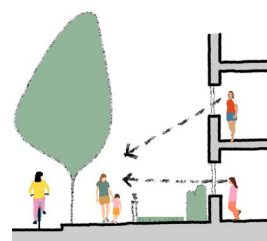

Sockelvåningen är den del av byggnaden som är närmast människor i stadsrummet. Sockelvåningens utformning spelar en avgörande roll för samspelet mellan inne och ute. Ett aktivt gränssnitt bidrar med mänsklig närvaro, innehåll och variation.

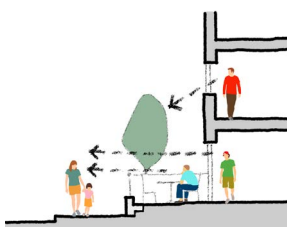
Några exempel på hur en sockelvåning med bostäder kan hanteras:

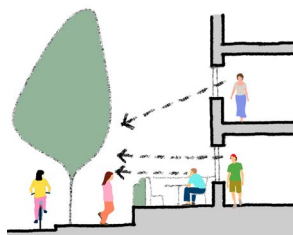
Bostad i gräns mot gata.

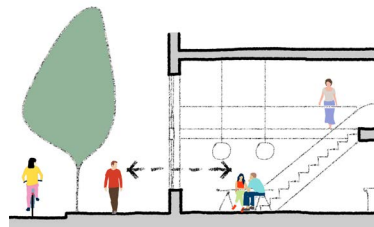
Bostad med förgårdsmark.

Bostad med entré och privat uteplats mot gata.

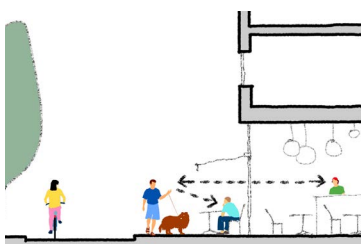

Bostad med privat uteplats mot gata.

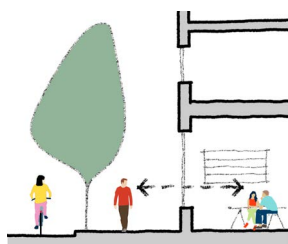

Bostad med lokal i bottenvåning.

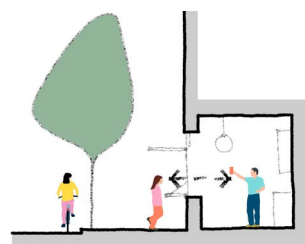
Några exempel på hur en sockelvåning med eller utan lokal kan hanteras:

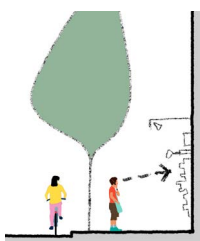
Lokal med verksamhet som använder gaturummet.

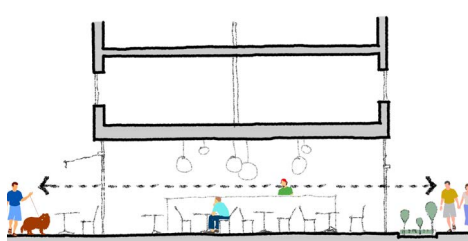
Lokal mot gata.

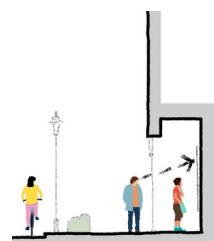
Grund lokal med service i fasad.

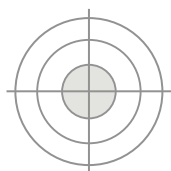
Sluten sockel med innovativ utformning, med t.ex. grönska eller konstnärlig utsmyckning.

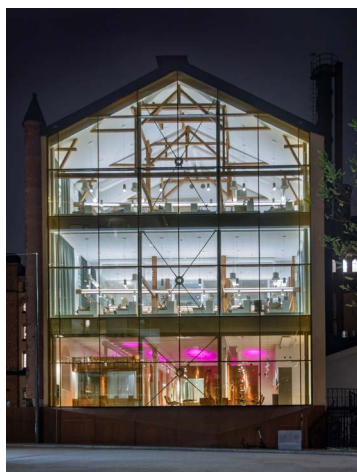
Djup lokal med genomsikt från fasad till fasad.

Grund lokal, kreativ lösning, t.ex. för galleri eller annan verksamhet.

BYGGNADEN

En helt öppen fasad som exponerar insidan av ett kontorshus och bidrar till att levandegöra gaturummet både dag- och kvällstid. Kungsholmen.

Byggnadens interiöra rum

Grundläggande arkitektoniska kvaliteter påverkar hur vi mår. Tillgång till dagsljus och god ljudmiljö har stor betydelse, liksom möjlighet till utblickar och rum för samvaro. Även sinnliga upplevelser som berör eller väcker inspiration ger mervärden. De interiöra rummen erbjuder vanligen störst möjlighet för individen att sätta sin personliga prägel på arkitekturen. Utrymmen i byggnadens inre påverkas genom val av färgsättning, belysning och möblering. Andra mer genomgripande förändringar är svårare att göra i efterhand. Därför ska ny bebyggelse gestaltas med såväl de inre rummen som det yttre stadsrummet i åtanke. Aspekter som sikt-samband genom rummen och fönsterplacering påverkar upplevelsen både inne och utomhus.

Precis som i staden, har den rumsliga strukturen inverkan på hur vi rör oss och möts inomhus. Den ger möjlighet till samvaro eller avskildhet och formar delvis hur vi organiserar det dagliga livet i hushållet eller på arbetsplatsen. Våra valmöjligheter påverkas också, vilket blir särskilt tydligt på platser som varuhus och matbutiker, där den fysiska miljön är organiserad för att öka försäljningen. I andra sammanhang är den byggda miljöns inverkan mer subtil. Därför är det bra att reflektera över hur arkitekturen påverkar och styr. Den sätter ramar för hur många som kan bo i en bostad eller vilka som har tillträde till en plats. Arkitekturen har formats utifrån funktionssamband och beprövade system, men behöver omprövas med jämna mellanrum för att utvecklas och svara mot samtidens behov. För ökad flexibilitet, och för att möta olika behov kring att bo, arbeta och att bedriva verksamheter, behöver utbudet i staden kompletteras och breddas.

Arkitektur som har generella egenskaper ger flexibilitet. För att kunna möta nya behov och bygga för framtiden krävs att konstruktionen medger ombyggnad.

Använd grundläggande arkitektoniska värden, som generösa våningshöjder, genomtänkt fönstersättning och goda ljusförhållanden för att bebyggelsen ska tåla ändrad användning, vara robust och estetiskt hållbar över tid.

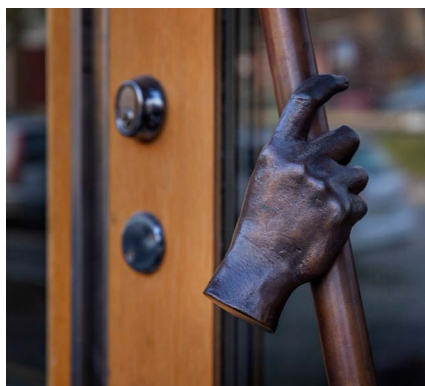
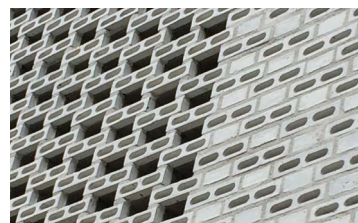

Använd detaljer och materialitet nära människan

En historisk stad som Stockholm är uppbyggd med bidrag från många arbetande händer. Arkitekter, byggaktörer och hantverkare har omsorgsfullt sammanfogat, valt och format de delar och detaljer som tillsammans utgör en äldre byggnad. Materialval, hantverksskicklighet, kulörer och detaljer i den byggda miljön påverkar människor och är väsentliga för upplevelsen, både på avstånd och i gaturummet, men kanske främst på riktigt nära håll. Det vi kommer närmast i vardagen – som låter sig beröras eller betraktas i ögonhöjd – påverkar trivseln och det intryck som arkitekturen gör på oss. Låt omsorg genomsyra byggnadens olika detaljer. De har stor betydelse för upplevelsen av bebyggelsens karaktär och ska spegla en arkitektonisk idé för att bilda en helhetsmiljö. Ett omsorgsfullt gestaltat dörrhandtag till bostadshuset, eller en väderskyddad entré, bidrar till hemtrevnad och skapar identitet.

Den upplevda identiteten i staden hänger även nära samman med färgsättning och materialens egenskaper. Blanka eller matta, liksom fint uppbyggda eller grovkorniga ytskikt skiljer sig kraftigt från varandra och upplevs på helt olika sätt. I Stockholm där årstidsväxlingarna är kännbara finns ett särskilt behov av kulörer och ytskikt som bidrar till ett livfullt intryck och en varm färgskala under årets mörka och tidvis gråa månader.

Arkitekturen närmast kroppen ska tåla att nötas och åldras vackert. Under förvaltningsskedet behöver den värnas och vårdas, så att bebyggelsens karaktär består över tid.

Vänster och ovan: Omsorgsfullt utformade detaljer och kvalitativa materialval bidrar till en taktill upplevelse och kan förstärka uttrycket av den arkitektoniska idén. Exempel från hyreshuskonceptet Stockholmshusen, samt från bostadshus i Björkhamnen och på Kungsholmen.

Nya tekniker utvecklas för att minska klimatbelastningen. Bilden visar ett fullskaleprov inför renoveringen av andra Hötorgshuset. Försök med att integrera solcellsfunktion i det nya fasadglaset och isolerad fasad för minskad energiförbrukning.

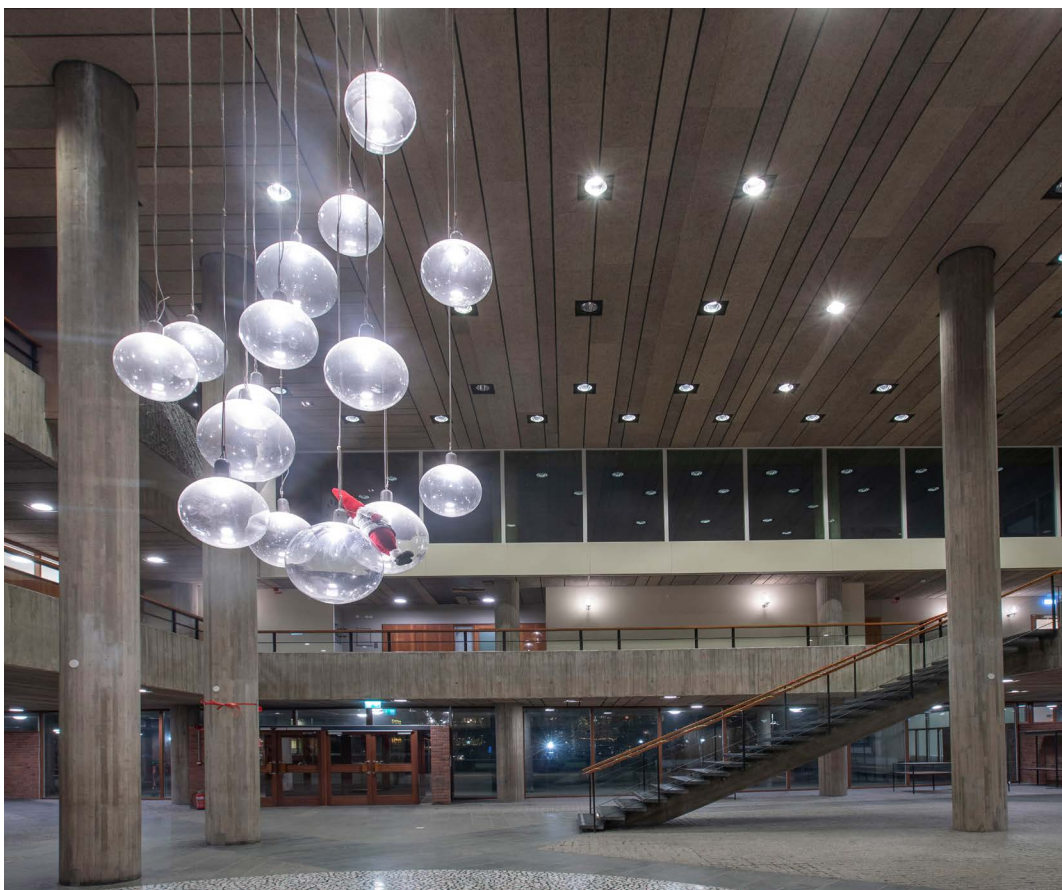

HUR GÖR VI

I arbetet med att utveckla framtidens Stockholm är många människor inblandade. För att vi ska lyckas krävs god samverkan. Besluten kring stadsutvecklingen, som fattas av våra folkvalda politiker, föregås av ett omfattande arbete, där flertalet aktörer är delaktiga. Vid genomförandet är ytterligare en mängd människor med olika yrkesroller involverade. Stadens medarbetare ingår i processerna, liksom byggaktörer, entreprenörer, arkitekter och andra experter inom olika områden.

Kommunen har, i egenskap av planerande och reglerande myndighet, en särskilt betydande roll för stadens utveckling. Uppdraget medför ett stort ansvar som innefattar både mandat och skyldigheter. Likaså ingår det i rollen som mark- och fastighetsägare att både förvalta och utveckla stadsmiljön. Staden ska agera förebildligt och verka för robusta, hållbara miljöer med en hög arkitektonisk nivå i det som byggs. Ett stort ansvar för detta ligger även hos enskilda aktörer, som privata entreprenörer, fastighetsägare och projektutvecklare. Medborgarnas förståelse och förtroende för stadsbyggnadsprocessen är också väsentliga förutsättningar för att staden ska kunna fortsätta att växa och utvecklas. Därför är det av stor vikt att bjuda in till dialog och information om stadens planer och projekt på ett kommunikativt och inkluderande sätt.

Att bidra med engagemang, kunskap och inspiration är en av de viktigaste uppgifterna för var och en som är delaktiga i utvecklingen. På så sätt får Stockholm ännu bättre livsmiljöer med väl gestaltad och omhändertagen arkitektur till glädje och nytta för både samtida och kommande generationer.

S:t Görans gymnasium har byggts om för att inrymma studentbostäder. Det stora rum som en gång utgjorde skolans entréhall är idag en generös entré till bostäderna. Kungsholmen.

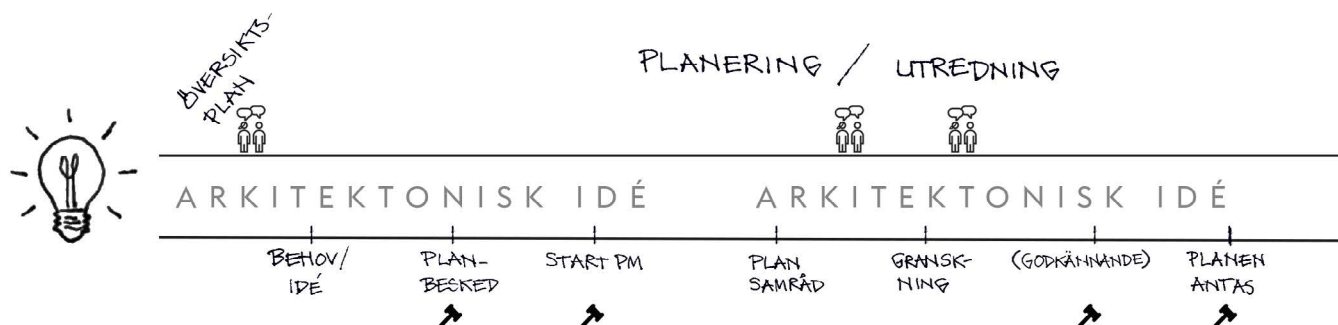
PBL-PROCESSEN

PBL – Plan- och bygglagen reglerar hur plan- och bygglovsprocessen ska genomföras.

Process och kvalitetsstyrning

Stadsutveckling utgår från ett behov och börjar med en idé. I Stockholm börjar den formella processen med att stadsbyggnadsnämnden fattar beslut om en startpromemoria för ett program eller en detaljplan. Efter det utvecklas idén vidare utifrån projektets och platsens förutsättningar i form av ett förslag till detaljplan. Sedan genomförs ett samråd där medborgarna och olika remissinstanser informeras och ges möjlighet att lämna synpunkter. Remissvar och synpunkter sammanställs till en samrådsredogörelse som redovisar de inkomna svaren och ger förslag på hur de ska beaktas och arbetas in i detaljplanen inför beslut av berörda politiker. Därefter visas planen för granskning, då allmänheten och remissinstanser har möjlighet att bedöma det bearbetade förslaget och ta del av hur synpunkterna tagits tillvara. Sedan antas planen av stadsbyggnadsnämnden. Planförordet (detaljplaneprocesser är olika omfattande) och storleken på stadens investering avgör om planen därefter tas upp för beslut i kommunfullmäktige.

Efter att planen är antagen och godkänd följer en bygglovsprövning. Merparten av stadens lovgivning utgår dock från bestämmelserna i äldre detaljplaner och kan röra allt från mindre påbyggnader till ombyggnads- eller nybyggnadsprojekt. Inom ramen för den efterföljande byggprocessen hanteras start- och slutbesked som en del av genomförandet. Både detaljplaner och bygglov kan överklagas, vilket innebär att ärendet hanteras vidare hos andra instanser som länsstyrelsen, mark- och miljödomstolen, och mark- och miljööverdomstolen.

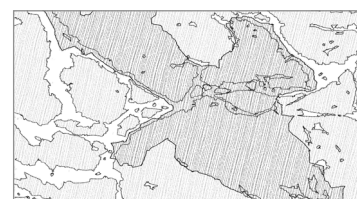

I kommunens **översiktsplan** anges en övergripande planeringsinriktning som är vägledande för användandet av stadens mark och vattenområden. En avvägning mellan olika utvecklingsbehov görs på översiktlig nivå i planen. Den omfattar även en beskrivning av kommunens ambitioner och mål med stadsbyggandet och arkitekturen. Strategier och vägledningar för att förverkliga målen fördjupas i Stockholms byggnadsordning och i arkitekturpolicyn. Om det finns behov av att slå fast inriktning och mål för utvecklingen av ett större geografiskt område kan ett **planprogram** tas fram. I nästa steg delas området vanligen in i flera detaljplaner.

Detaljplanen är det planeringsredskap som reglerar användningen av mark- och vattenområden med juridiskt bindande verkan. Planen anger gränserna mellan allmän och enskild mark. Den reglerar också vilken byggrätt som finns och hur bebyggelsen får utformas. Bestämmelserna kan röra placering, takhöjd och taklutning och ibland styra mer detaljerad utformning. En detaljplan är alltid styrande men graden av reglering varierar. Till en detaljplan kan ett **arkitekturprogram** eller andra kvalitetsprogram med olika inriktning kopplas genom avtal, ofta kopplat till exploateringsavtal. Programmet har till syfte att definiera och kvalitetssäkra arkitekturens eller andra frågors inriktning.

I **bygglovsskedet** prövas, med stöd i plan- och bygglagen, bland annat om ett förslag till bebyggelse ryms inom detaljplanens bestämmelser, om förslaget har en god helhetsverkan i stadsbilden samt om det är utformat med hänsyn till det sammanhang byggnaden placeras i. Att pröva om det nya och det befintliga samverkar med varandra är också en del av bygglovsprövningen. Utöver detta prövas även utformnings-, funktions- och kvalitetsfrågor – exempelvis trafik, tillgänglighet, lämplighet och liknande – för att säkerställa att det bidrar till ett gott resultat.

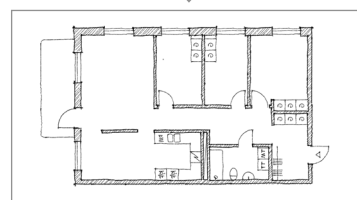
Översiktsplan

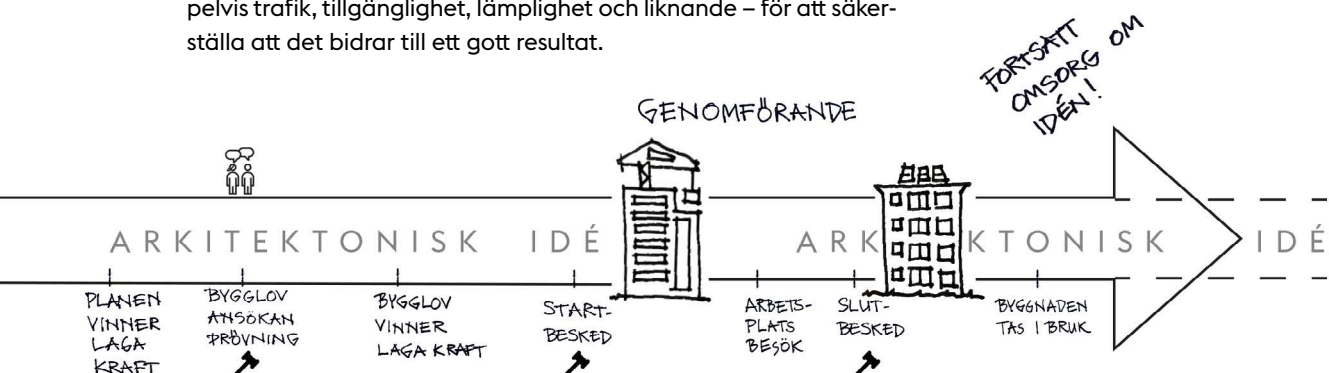
Program

Detaljplan

Bygglöv

STADENS ROLL

Redskap för att stärka arkitekturen

Staden visar vägen

Stockholmsstad har via sina politiker och förvaltningar både mandat och ansvar för att driva och fatta beslut om frågor som berör hur den byggda miljön ska utvecklas och gestaltas. I egenskap av mark- och fastighetsägare med stora markinnehav, har staden även en dominerande roll i samhällets framväxt och förvaltning på längre sikt. Genom att vara en genomtänkt och omsorgsfull kravställare vid markförsäljning, upplåtelse och planering, liksom byggande och förvaltning, ska kommunen fortsätta att verka för att Stockholm utvecklas till en god livsmiljö.

Tre politiska nämnder med tillhörande kontor eller förvaltningar är särskilt involverade när staden växer. Förutom stadsbyggnadsnämnden är det trafiknämnden och exploateringsnämnden.

Stadsbyggnadsnämnden leder stadens planering och reglerar bebyggelsen genom planprogram, detaljplaner och bygglov, med utgångspunkt från översiktsplanen.

Exploateringsnämnden representerar staden som markägare med ansvar för projektutveckling och för genomförandet av detaljplaner. Förutom försäljning och upplåtelse av mark ingår i kontorets ansvar också att, i samarbete med stadsbyggnadskontoret, bygga ut och utforma allmän plats i anslutning till utvecklingsprojekten.

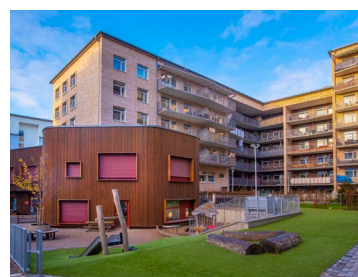
Trafiknämnden ansvarar för förvaltning och utveckling av andra offentliga rum, som gator, parker och torg. Utöver det ansvarar kontoret för ett omfattande drifts- och förvaltningsuppdrag i staden, och för att göra de offentliga rummen trygga och attraktiva, liksom att skapa förutsättningar för effektiva trafiklösningar med god framkomlighet i den allt tätare staden.

För att samhällsbyggandet ska fungera krävs att kontoren har ett gott samarbete både med varandra och andra verksamheter inom staden, exempelvis miljöförvaltningen och fastighetskontoret likväl som förvaltningarna för utbildning, kultur och idrott. Därtill behöver samverkan fungera väl med de olika stadsdelsförvaltningarna, som har ansvaret för en stor del av det offentliga rummet på lokal nivå. God samverkan behövs också med stadens byggande bolag samt med externa aktörer som konsulter, byggaktörer och akademierna.

Staden agerar förebildligt. När staden själv är byggaktör genom förvaltningar och bolag ska processen som leder fram till ny bebyggelse, liksom slutresultatet, genomsyras av kvalitet, engagemang och omtanke. Både platsen och det som byggs ska behandlas med omsorg, för att ta vara på befintliga värden och resurser. Genom att visa vägen för hur arkitektur av hög kvalitet berikar platser, löser funktioner och stärker det sociala livet visar Stockholms stad vägen och sätter ramarna för vad som förväntas av andra aktörers medverkan i stadens utveckling.

Idéer provas parallellt. I komplexa projekt som har särskild betydelse behöver förutsättningar eller lösningar ibland provas parallellt. Tävlingar och parallella uppdrag innebär att flera aktörer tar fram olika gestaltungs-förslag i konkurrens med varandra. Genom att synliggöra ett brett spektrum av möjligheter skapas underlag för samtal och diskussion som främjar stadens utveckling.

Rätt aktör för rätt situation. För att staden ska utvecklas på ett bra sätt krävs att varje aktör har kunskap om och förståelse för kommunens mål. Likaså behövs förmåga och förutsättningar att kunna möta relevanta frågeställningar och behov. Urvalsprocessen att hitta rätt byggaktör i en given situation varierar beroende på förutsättningarna. Ett jämförelseförfarande är ett sätt att pröva olika intressenters förmåga, där skissförslag redovisas i konkurrens. Det kan ske inför en markanvisning i syfte att välja ut den byggaktör som har bäst förutsättningar att genomföra projektet. En sådan process drivs av exploateringskontoret i samarbete med stadsbyggnadskontoret. Fokus ligger vanligen på de frågeställningar kring platsens förutsättningar som uppstår i tidiga skeden, samt förslagsställarnas kunskap om stadens styrdokument. Förfarandet innebär oftast en begränsad skiss och syftar till en snabb och effektiv urvalsprocess.

Skolbyggnader vars arkitektur genomsyras av kvalitet, engagemang och omsorg om platsen.

Övre: Bobergsskolan i Norra Djurgårdsstaden.

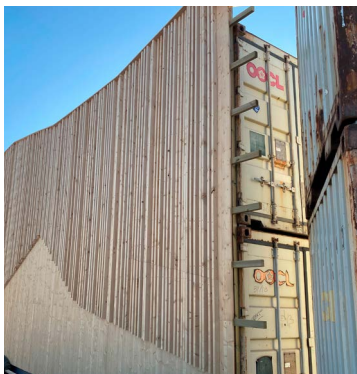
Foto: Mattias Hamrén.

Nedre: Vågdalens förskola i Hammarby Sjöstad.

STADENS ROLL

Redskap för att stärka arkitekturen

Att göra fullskaleprov av detaljer eller en del av fasaden är en verkningsfull metod för att säkerställa slutresultat.

Övre: Bullerskärm, Bromma flygplats.

Nedre: Stuckaturer till Grand Hôtel.

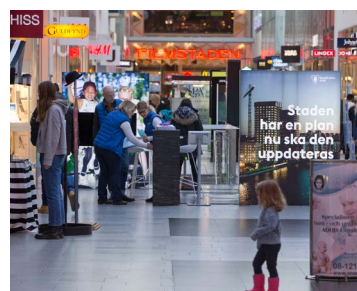
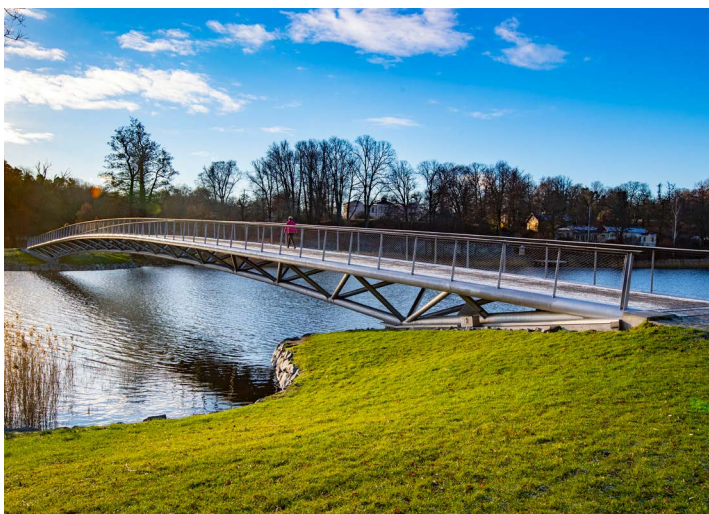
Avtal och överenskommelser. Överenskommelser mellan staden och berörda byggaktörer, kopplade till gestaltning eller andra kriterier, kan ibland regleras genom olika avtal. Ekonomiska förutsättningar, ansvarsförhållanden och genomförandefrågor ingår i markanvisnings- och exploateringsavtal, som tecknas av exploateringsnämnden. Om dessa är kopplade till arkitektur- och andra kvalitetsprogram sker det i samråd med stadsbyggnadskontoret.

Kvaliteten beskrivs genom processen. Arkitektur- och andra kvalitetsprogram är bilagor till detaljplanen och har till syfte att fastslå önskade egenskaper i planerad bebyggelse, offentliga rum eller utemiljöer inom enskilda fastigheter. Genom att formulera och definiera kvaliteter tydliggörs angelägna frågor, vilket ger ett bättre slutresultat. Att följa upp det byggda och jämföra det med arkitekturprogram och tidiga arkitektoniska idéer blir en viktig måttstock som visar hur väl olika aktörer följer och uppnår de överenskommelser och mål som har satts upp.

Utvärderingar ger lärdomar. Få verktyg är så verkningsfulla för lärande som utvärdering av både goda och mindre lyckade exempel på genomförda projekt. Det finns många metoder att tillgå för att bedöma den byggda miljön. Platsbesök med olika inriktning, som gåturer eller workshops, kan kompletteras med intervjuer och enkäter med inblandade aktörer i form av boende, brukare eller olika sakkunniga och experter. Valet av metod ska baseras på plats, situation, eller de frågeställningar som är särskilt angelägna att belysa.

Medborgardialog berikar. Utöver de lagstadgade kraven på samråd under plan- och bygglovsprocessen kan medborgardialoger i olika former fungera som idégeneratorer och källor till kunskap. Information och synpunkter delas genom samtal och andra utbyten. Förutsatt att det finns möjlighet att ta till vara resultatet är dialogen användbar som verktyg, oavsett om den är målgruppsinriktad eller öppen för alla. Ny teknik utvecklas löpande och ökar möjligheten att kommunicera exempelvis genom digitalisering.

Synliggör de goda exemplen. Återkoppling är viktigt och ökar motivationen och förutsättningar för långsiktigt samarbete. Att uppmärksamma de resultat som blivit extra lyckade fungerar både som sporre och inspiration. Årets Stockholmsbyggnad är ett exempel på hur det som är särskilt uppskattat lyfts fram och synliggörs. Tävlingar i olika former ger ofta genomslag i media och lyfter fram att arkitektur kan svara på behov på olika sätt och främjar diskussion och debatt. Att titta på och diskutera goda exempel berikar det gemensamma samtalet om stadens arkitektur. Ett annat sätt att visa goda exempel är att offentliggöra uppföljningen av krav som ställs i olika processer. I Norra Djurgårdstaden sammanställs till exempel hur väl hållbarhetsmålen uppnås inom respektive fastighet.

Dialog och samverkan kan genomföras på olika sätt i stadsbyggnadsprocessen för att bidra till förståelse, goda idéer och ökad kunskap.

Vinnaren av Årets Stockholmsbyggnad 2020 blev Folke Bernadottes bro, Djurgården.

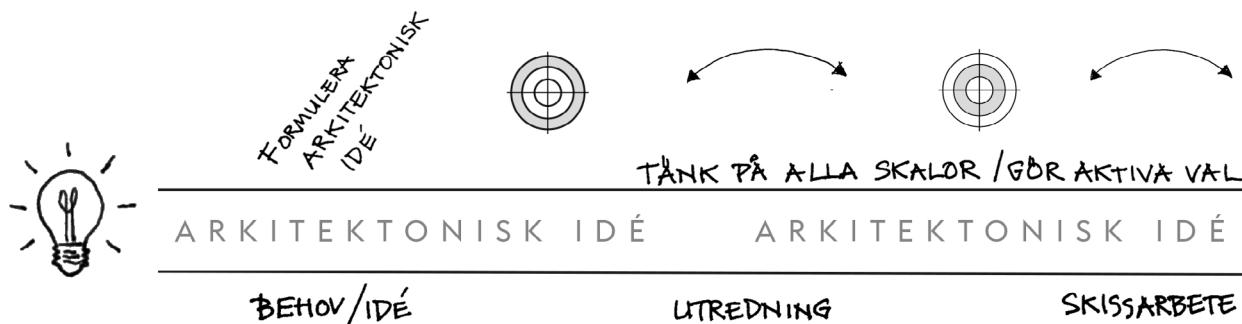
FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Medskick i processen

Formulera den arkitektoniska idén. Projekt som pågår under lång tid kräver en gemensam målbild, tydligt formulerade förväntningar och kontinuitet. Låt den arkitektoniska idén följa med i processen och genomsyra alla skalor och skeden. Från tidig skiss fram till att den färdiga byggnaden tas i bruk. Ta stöd i den arkitektoniska idén för att säkerställa att det byggda verkligen utformas som det var tänkt från början. Använd verktyget för stadens gestaltning för att identifiera, beskriva och följa upp arkitektoniska idéer.

Kommunicera. För att förklara ett projekt krävs god kommunikation, i såväl ritningar, bilder och illustrationer, som genom text och tal. Syftet är att förmedla analyser och förklara de vägval och avvägningar som ligger bakom ett förslag på ett sätt som är lätt att förstå. Tänk på att de som tar del av budskapet har olika bakgrund och förutsättningar att ta till sig informationen. Att leva sig in i mottagarens perspektiv, och väga in olika synpunkter är avgörande för att uppnå ett gott resultat.

Engagera och tänk innovativt. Stadens byggnader och rum ska fungera utifrån många olika förutsättningar och behov. Låt innovation och ett nyfiket förhållningssätt bidra till hur arkitekturen utformas och löser samhällets utmaningar. Ta tillvara kunskap och engagemang hos alla som är delaktiga i processen, såväl experter i olika yrkesroller som intresserade medborgare.

Bygg tåligt och robust. Det vi planerar för och bygger idag behöver tåla förändringar för att vara hållbart i framtiden. En skola kan vid behov omvandlas till bostäder eller kontor, medan ett torg kan vara marknadsplats ena dagen och rymma ett kulturevenemang en annan dag. För att fler människor ska kunna nyttja stadens ytor kan till exempel en förskolas gård fungera som lekplats på helgen. Planera, bygg och utveckla så att platser och byggnader tål förändringar eller blir flerfunktionella. Säkerställ att ny bebyggelse tål omvandling utifrån såväl tekniska som arkitektoniska aspekter.

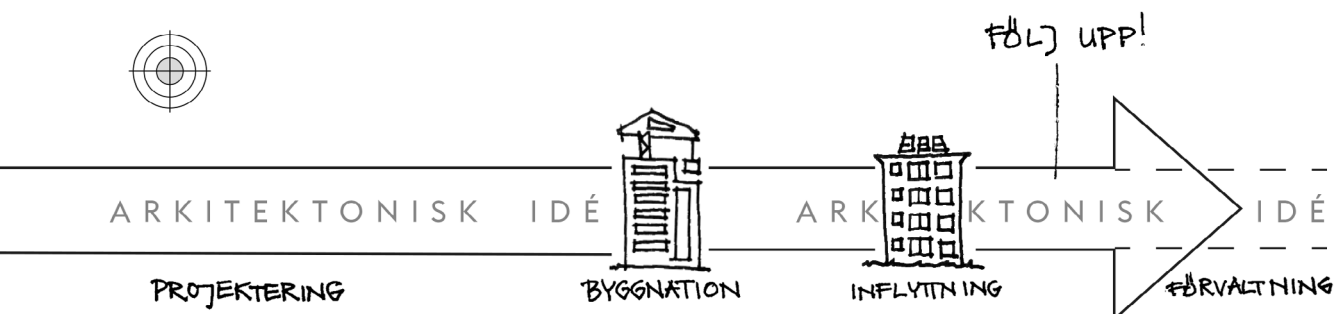
Följ upp. Att lära från genomförda projekt är en viktig del av ett långsiktigt arbete med att höja kvaliteten i det som byggs. Följ upp och utvärdera hur det blev. Reflektera över om slutresultatet motsvarar den ursprungliga arkitektoniska idén. Kvalitetssäkra genom att kommunicera och återföra kunskap och erfarenheter i arbetet med kommande projekt.

I väntan på kommande bebyggelse används en del av ytan som tillfällig bollplan. Norrtull.

Stockholms första stora flerbostadshus i massivträ under uppförande. Hagastaden.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Medskick i processen

Plusenergihus där klimatsmarta lösningar integrerats. Norra Djurgårdsstaden. Foto: Mikael Olsson.

En fasad kan levandegöras med växter. Här har grönskan även som funktion att motverka klotter. Östermalm.

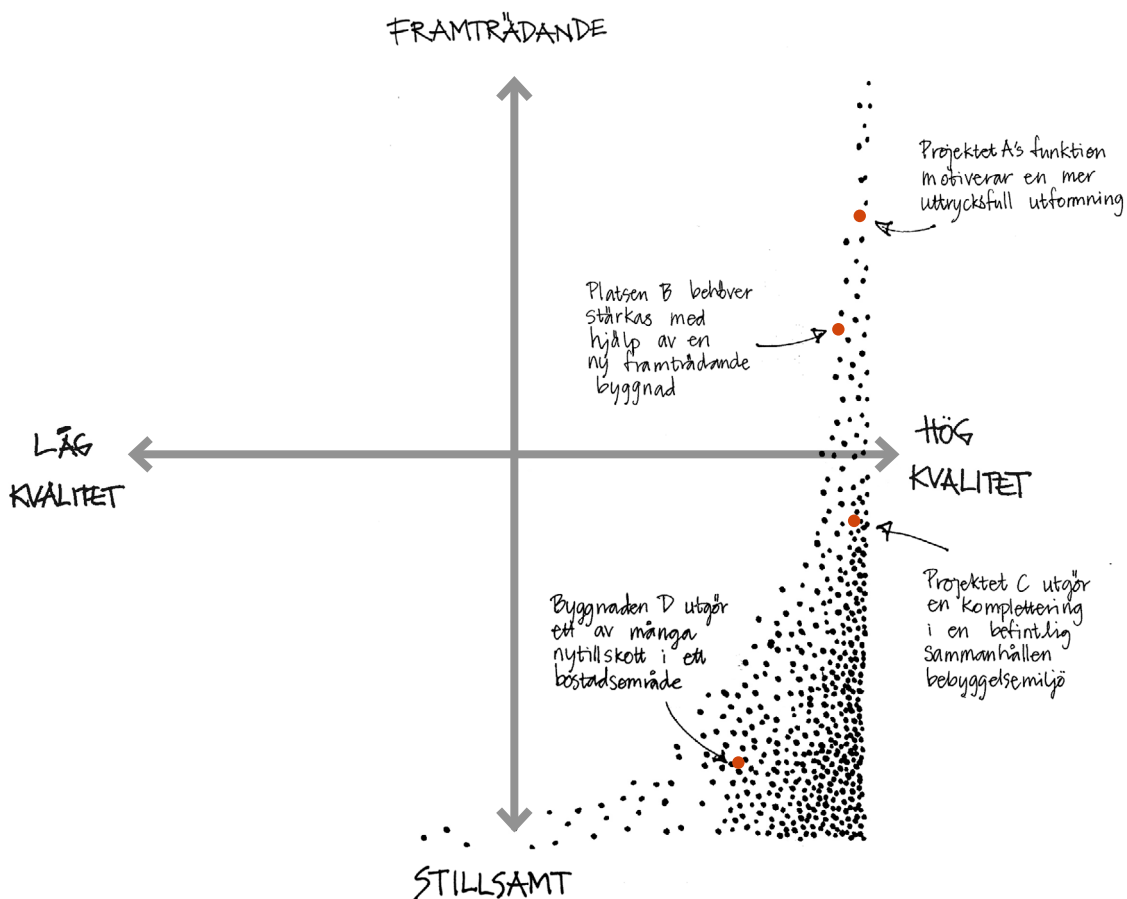

Stockholm Vatten och Avfall använder en iögonfallande mobil återvinningsstation som uppmuntrar till återbruk. Foto: Sanna Lindberg.

Gör aktiva val. I varje projekt finns olika förutsättningar som styr och skapar ramar. Ekonomin är en av de parametrar som ofta påverkar slutresultatet markant. Större förändringar försvåras efter att projektets budget har slagits fast. Det innebär att vägval, prioriteringar och beslut tidigt i processen har stor betydelse och får omfattande genomslagskraft. För ett lyckat resultat är det till exempel ofta viktigare att satsa på gedigna material och detaljer än en komplicerad form. Aktiva val som utgår från relevanta förutsättningar ger hög kvalitet och kan bidra till kostnadseffektivitet. Reflektera och diskutera kring hur resurserna används bäst för att kunna förverkliga projektets mål och den arkitektoniska idén, och för att uppnå högsta möjliga kvalitet.

Anta klimatutmaningen. Att bygga klimatsmart ska alltid eftersträvas och vara en grundläggande förutsättning för all ny arkitektur. Bebyggelsen ska utformas med hänsyn till samtidens klimatutmaningar och bidra till ett miljövänligt samhälle. Både beprövade och innovativa metoder behöver tillämpas i planerings- och byggsleden, liksom vid rivning och återbruk. Nya tekniker utvecklas ständigt för att minska belastningen och påverkan på klimatet. Det inverkar både på stadsbilden och enskilda byggnaders utformning. Robusta lösningar baserade på genomtänkta arkitektoniska idéer säkerställer att ny teknik kan ersätta gammal, efterhand som den utvecklas, samtidigt som stadsmiljöns olika kvaliteter bibehålls. Integrera klimatsmarta lösningar i gestaltningen för att säkra att den ekologiska hållbarheten blir en naturlig del av stadens arkitektur.

Återbruka. Ny- och ombyggnation är resurskrävande och inverkar negativt på klimatmålen. Sträva efter att om möjligt återanvända såväl byggnader som byggnadsdelar och material i arbetet med att utveckla Stockholm.

Fundera på var i diagrammet projektet hör hemma eller ska inplacera sig. Motiverar plats och funktion en mer framträdande utformning eller ska det snarare infoga sig i den mer lågmäلت stillsamma massan? Aktiva val gör att projekten kan sorteras så att rätt byggnad hamnar på rätt plats. En stillsamt utformad byggnad kan fortfarande bryta ny arkitektonisk mark.

VERKTYGET

Verktyg för stadens gestaltning

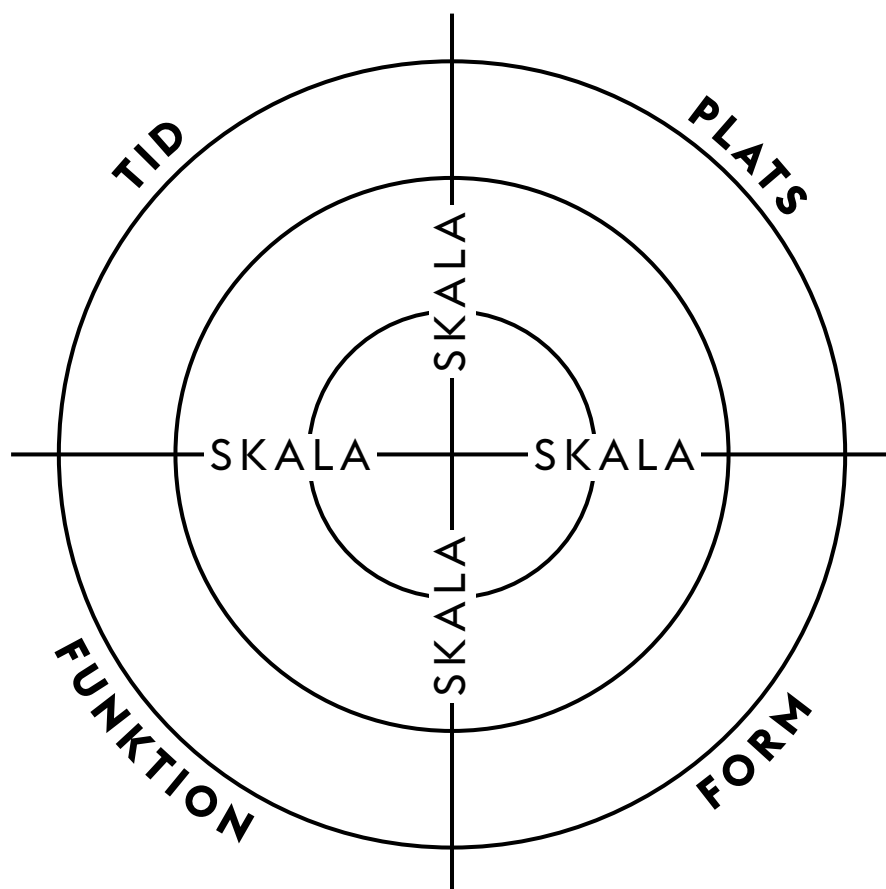
Verktyget för stadens gestaltning ska finnas med i alla faser under ett byggprojekt och hos alla inblandade: hos byggaktörer och arkitekter när en idé skissas fram, liksom vid möten med företrädare för kommunen i olika skeden av stadsbyggnadsprocessen och slutligen vid uppföljningen när projektet är färdigt.

När Stockholm växer ska arkitekturen bidra till att förbättra stadsmiljön i alla delar av staden. Förändringar, förnyelse och kompletteringar ska göras utifrån kunskap om Stockholms olika stadsbyggnadskaraktärer. Ny byggnation ska beakta platsens förutsättningar och gestaltas utifrån en helhetssyn där alla skalor samspelar.

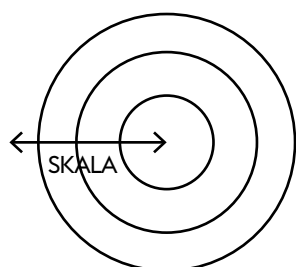
Verktyget bygger på fyra teman där frågeställningar lyfter fram arkitekturens och stadsbyggnadsprocessens potential genom att undersöka och tydliggöra hur det planerade, men ännu inte byggda, kan gestaltas. Det är ett stöd för att formulera projekts innehåll och verkan, för ökad förståelse, samsyn och för att skapa en gemensam målbild.

Genom att kombinera frågeställningarna med byggnadsordningens innehåll skapas kunskap om projektets förutsättningar och möjligheter. Frågorna blir ett stöd i dialogen mellan stadsbyggnadsprocessens olika aktörer och kan användas i projektets alla faser, i startskedet för att göra analyser och etablera målbilder och i senare skeden för uppföljning och kvalitetssäkring.

Inom verktygets teman, tid-plats-form-funktion, ställs frågorna i relation till stadens och projektens olika skalor.

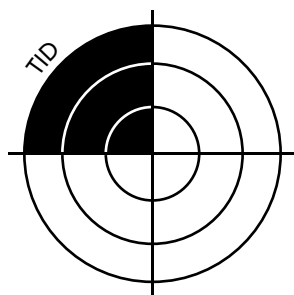
Den grafiska representationen av verktyget – i form av en genomkorsad cirkel – gör att det fungerar som en enkel minnesregel, som snabbt kan ritas upp under en diskussion. Verktöget kan också ses som en checklista. De färdigformulerade frågeställningarna används som utgångspunkt och vid behov kan de kompletteras med nya frågor utifrån särskilda aspekter.

SKALA

Stadens rum och bebyggelse ska utvecklas i relation till alla skalor, från staden som helhet till detalj.

I stadsbyggnadsprojekt behövs förståelse för stadens alla skalor. Projektet ska gestaltas i relation till stadslandskapet, stadsbyggnadskaraktärerna, närliggande bebyggelse samt de specifika egenskaperna i den lokala miljön. Den arkitektoniska idén ska genomsyra byggnadernas alla skalor, från relationen till stadslandskapet, byggnaders volymhantering, till fasadkomposition, material, kulör och detaljer.

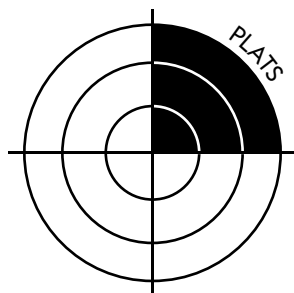

TID

Det byggda ska ta stöd av kunskap om historien, spegla samtiden och planeras för framtida behov.

Genom att väga in ett tidsperspektiv skapas en större förståelse för hur tid präglar staden. Kunskap om hur staden växt fram, och ett medvetet förhållningsätt till hur vi bygger och gestaltar staden idag, utgör en grund för hur samtida projekt kommer att verka över tid och bidra till framtidens Stockholm.

- Hur förhåller sig projektet till Stockholms historiska utveckling?
- Hur formas projektet av vår samtid, regler, ekonomi, miljö och arkitektoniska ideal?
- Hur kommer projektet åldras och fungera för framtida behov?

PLATS

Det byggda ska utformas med stöd av kunskap om den specifika platsen och om Stockholms karaktärsdrag.

Genom kunskap om Stockholms stadslandskap skapas en förståelse för relationen mellan natur och bebyggelse och hur denna bidrar till stadens unika karaktär. Stockholms bebyggelse är avläsbar som helhet i siluetter och vyer, men också som en mångfald av karaktärsfulla stadsdelar. När staden utvecklas och förnyas behövs ett tydligt förhållningssätt till topografi, befintlig stadsbyggnadsstruktur och bebyggelse. Det krävs även en medveten hållning till stadens rum, gator, torg, parker, naturmark och vattnet.

- Vilken betydelse har projektet i stadens siluett?
- Hur förhåller sig projektet till stadslandskapet och omgivande stadsbyggnadskaraktärer?
- Hur förhåller sig projektet till omgivande bebyggelse och stadsrum?

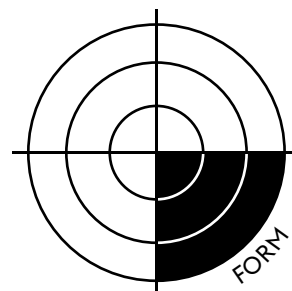

FORM

Arkitekturen ska uttrycka sin samtid, utvecklas med stöd av Stockholms karaktär och kunna beskrivas som idé.

En arkitektonisk idé formulerar intentionen med gestaltningen av ett stadsrum, landskapsrum eller en byggnad – de värden som skapas och de förhållningssätt som bidrar till omgivningen. Arkitekturen ska oavsett om den inordnar sig eller kontrasterar med omgivande bebyggelse ha en tydlig roll i den samlade kompositionen. Idén ska beskriva hur rumsliga relationer och typologi tillsammans utgör en medveten helhet utifrån de skalor den upplevs i.

- Hur beskrivs projektets arkitektoniska idé i förhållande till helhetsupplevelsen av Stockholm och stadens karaktär?
- Hur beskrivs projektets arkitektoniska idé i förhållande till stadslandskapet och intilliggande stadsbyggnadskaraktärer?
- Hur genomförs den arkitektoniska idén i byggnadens alla delar i volymhantering, konstruktion, fasadkomposition, material, kulör och detaljer?

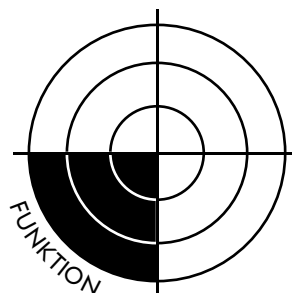

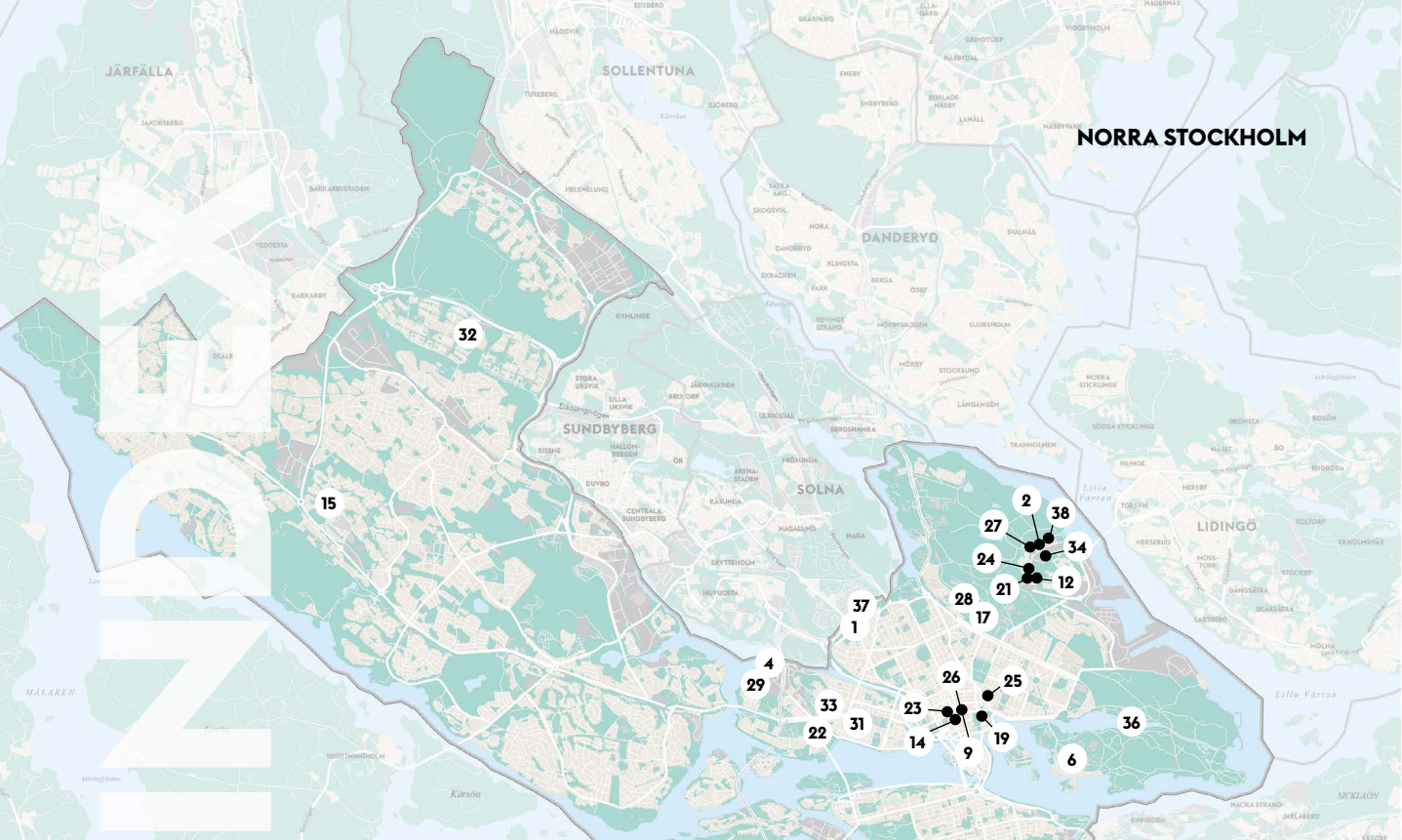
FUNKTION

Det byggda ska användas som verktyg för att bidra till att lösa samhällets långsiktiga behov och tillföra staden kvaliteter med människan som utgångspunkt.

Rätt funktion på rätt plats kan förbättra flöden och rörelsemönster samt skapa nya miljöer där funktionen bidrar till helhetsupplevelsen med ökade stadskvaliteter som resultat.

- Hur bidrar projektet till att öka Stockholms stadskvaliteter med människan som utgångspunkt?
- Hur bidrar funktionen till omgivande bebyggelse och stadsrum?
- Hur utformas bebyggelsen och stadsrummen i förhållande till dess funktioner och innehåll?

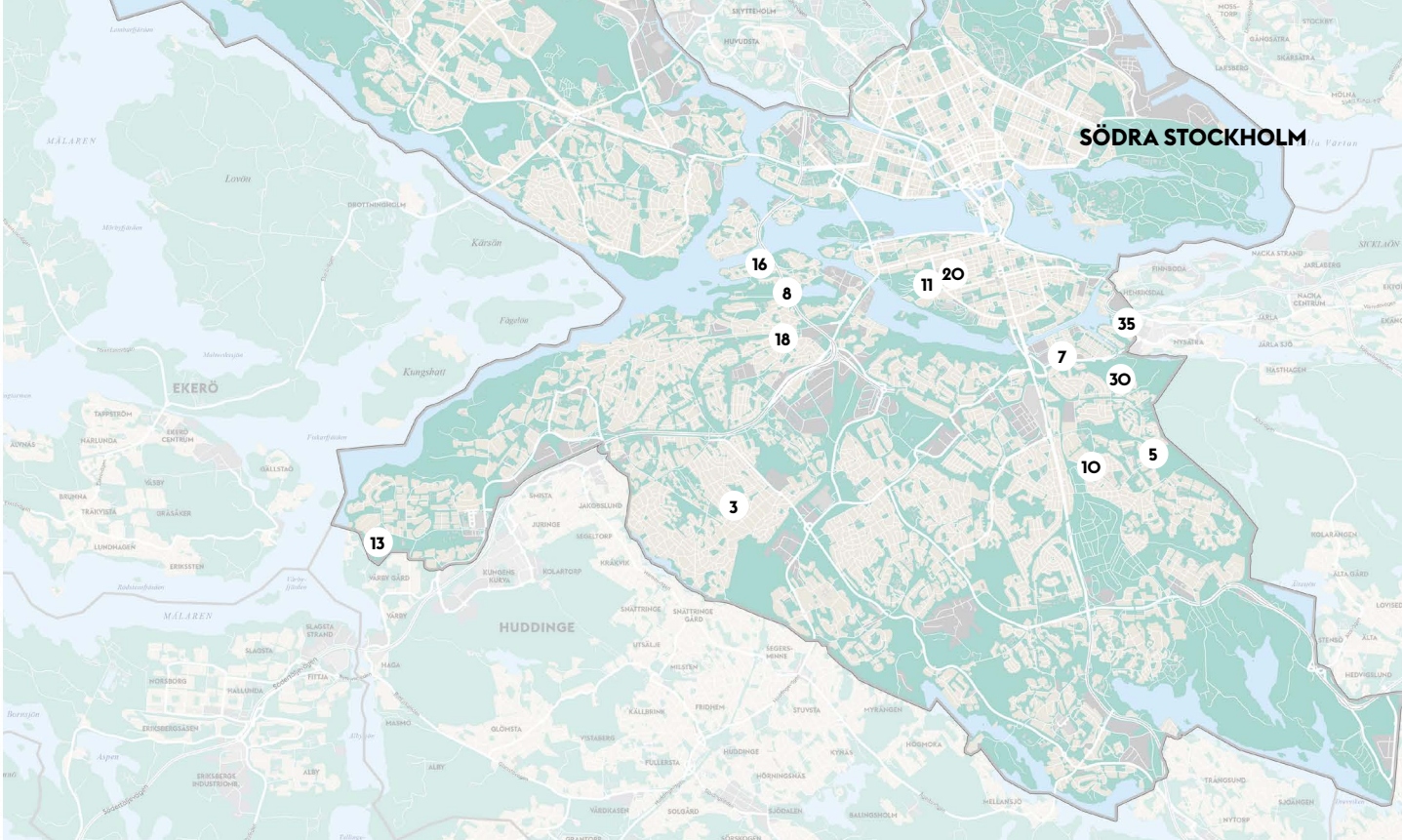

NORRA STOCKHOLM

BILD

Index fotografier och byggnader

Sida	Nr	Adress	Arkitekt	Byggaktör, år
6	1	Torsplan 8	Oma, Reinier de Graaf	Oscar Properties, 2020
10–11	2	Husarvikstorget 24	C.F. Møller Architects, foto: Ola Jonsson	Erik Wallin AB och Midroc, 2017
13 ö	3	Sländvägen 1–3	Niras Arkitekter	SISAB, 2018
13 m	4	Hornsbergs strand	Nyréns Arkitektkontor	Stockholms stad Exploateringskontoret, 2014
13 n	5	Vikstensvägen 22	DinellJohansson Arkitekter	Primula, 2020
14 ö	6	Skansen	KAWA arkitektur AB	Stiftelsen Skansen, 2019
14 m	7	Hammarby Fabriksväg 19	Tengbom arkitektkontor	Fabege, 2018
14 n	8	Schlytersvägen 5, 7 och 9	Scott Rasmusson Källander	Boform, 2016
19	4	Hornsbergs strand	Nyréns Arkitektkontor	Stockholms stad Exploateringskontoret, 2014
20 v	9	Hamngatan 24–32	Marge Arkitekter	Vasakronan, 2020
20 h	10	Gamla Tyresövägen 310	Arkitema Architects	Titania, 2017
22 ö	11	Ringvägen 100	Brunnberg & Forshed Arkitektkontor	Stockholmshem, SHIS bostäder, 2018
24–25	12	Härdvallsgatan 16	Torleif Falk	Primula, 2015
32	13	Värbergstoppen	Andrén Fogelström, Tyréns, LAND	Stockholms stad/Trafikkontoret
33 ö	3	Sländvägen 1–3	Niras Arkitekter	SISAB, 2018
33 n	14	Sergels torg	Peter Celsing, renovering: Ahrbom & Partner	Fastighetskontoret, 2020
36 h	15	Lyckselevägen 3–11	Marge Arkitekter	Svenska Bostäder, 2016
36 v	16	Storsegelvägen 4	Andreas Martin-Löf Arkitekter	Genova, 2020
38 ö	17	Osquars backe 9	Tham Videgård Arkitekter	Akademiska Hus, 2015
38 n	18	Främlingsvägen	Brunnberg & Forshed Arkitektkontor	Svenska Bostäder, 2014
39	19	Näckströmsgatan 1	DinellJohansson Arkitekter	Vasakronan, 2020
40	20	Maria Bangata 2B	Koncept+ note design	Glommen & Lindberg, 2019
41	17	Osquars backe 9	Tham Videgård Arkitekter	Akademiska Hus, 2015
42 ö	21	Storängstorget	Urban Design	Stockholms stad och Fortum distribution, 2014
42 n	22	Rålambshovsparken	Stefan Hauser	Kungsholmens stadsdelsförvalting, 2010
44 ö	23	Drottninggatan/ Mäster Samuelsgatan	Nyréns Arkitektkontor	Vasakronan, 2016
44 n	24	Jaktgatan/Löfvängsgatan	AJ Landskap	Exploateringskontoret, 2018

Index fotografier och byggnader

Sida	Nr	Adress	Arkitekt	Byggtår, år
48	25	Grev Turegatan 8	Vera Arkitekter	Wallenstam, 2014
49	26	Sergelgatan 2–10	Marge Arkitekter	Vasakronan, 2020
50 ö	27	Husarviksgatan 16	Joliark	Byggnadsfirman Viktor Hanson, 2016
50 n	28	Drottning Kristinas väg 43 b	Sandellsandberg arkitekter	Elite hotels, 2015
51 ö + n	16	Storsegelvägen	Andreas Martin-Löf Arkitekter	Genova, 2020
54	29	Lars Forssells gata	Joliark	Octapharma, 2014
55	30	Mariestadsvägen 33–35	Torleif Falk	Primula, 2012
55	31	Hantverkargatan 69–71	Wingårdh Arkitektkontor	Stockholms Kooperativa Bostadsförening, 2018
55	32	Bussenhusvägen	Konceptarkitekter: Per Kallstenius, DinellJohansson, Landskapslaget, Tensta: HMXW Arkitekter	Svenska Bostäder, 2020
59	33	Sankt Göransgatan 95 / Mariebergsgatan	Léonie Geisendorf, ombyggnad: AIX arkitekter	Svenska Bostäder, 2016
63 ö	34	Småviltsgatan 6	MAX Arkitekter	SISAB, 2019
63 n	35	Vävar Johans gata	ÅWL Arkitekter	Stockholmshem, 2019
65	36	Museivägen 3	Rundquist Arkitekter	Kungliga Djurgårdens förvaltning, 2019
67	37	Anna Steckséns gata/ Ninni Kronbergs gata	General Architecture	Folkhem, 2020
68	38	Labradorgatan 16	DinellJohansson Arkitekter	Stockholmshem, 2019

Index tillfälliga byggnader

Sida	Nr	Adress	Arkitekt	Byggtår, år
21 ö		Levande Stockholm tillfällig park		Trafikkontoret
21 n		Saluhall	Tengbom	Fastighetskontoret, 2016–2020
68 n		Mobil återvinningsstation	Murman Arkitekter AB	Stockholm Vatten och Avfall

Textredaktör: Sveriges Arkitekter, Julia Hertzman.

Illustrationer: DinellJohansson.

Foto: Lennart Johansson eller stadsbyggnadskontoret om inget annat anges.

